

Svakodnevnica u Puli za vrijeme Prvog svjetskog rata prema Hrvatskom listu

Taras, Hana

Master's thesis / Diplomski rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:807867>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-22**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Filozofski fakultet

HANA TARAS

**SVAKODNEVICA U PULI ZA VRIJEME PRVOG SVJETSKOG RATA PREMA
HRVATSKOM LISTU**

Diplomski rad

Pula, 2017.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Filozofski fakultet

HANA TARAS

**SVAKODNEVICA U PULI ZA VRIJEME PRVOG SVJETSKOG RATA PREMA
HRVATSKOM LISTU**

Diplomski rad

JMBAG: 014530388, redoviti student

Studijski smjer: diplomski studij povijesti

Znanstveno područje: humanističke znanosti

Znanstveno polje: povijest

Znanstvena grana: Hrvatska i svjetska moderna i suvremena povijest

Mentor: izv. prof. dr. sc. Igor Duda

Sumentorica: doc. dr. sc. Iva Milovan Delić

Pula, rujan 2017.

SADRŽAJ

UVOD.....	3
1. PRIJERATNA I RATNA PULA.....	5
1.1. <i>Početak rata</i>	12
2. HRVATSKI LIST O EVAKUIRCIMA.....	16
3. NARODNA SLAVLJA I BLAGDANI.....	27
4. ŽIVEŽNE NAMIRNICE I ORGANIZACIJA APROVIZACIJE.....	34
5. ŠKOLSTVO.....	42
6. CRVENI KRIŽ I DOBROTVORNE AKCIJE.....	48
7. POLITIČKA SUDBINA HRVATSKIH ZEMALJA.....	53
8. ZAKLJUČAK.....	60
SAŽETAK.....	62
SUMMARY.....	63
LITERATURA.....	64

UVOD

Ovaj se rad bavi temom pulske svakodnevice u vrijeme Prvog svjetskog rata prema pisanju Hrvatskog lista. Rad je koncipiran na način da je podijeljen na podnaslove tema koje su bile najzastupljenije u pisanju Hrvatskog lista, i to prve godine njegovog izlaženja i zadnje godine njegovog izlaženja. Na taj način dobivamo dobar prikaz najvažnijih tema u pulskom društvu toga perioda te o problemima koji su mučili stanovništvo grada, kao i način na koji je grad i život u njemu bio organiziran za vrijeme rata.

Ovaj se rad bavi s nekoliko tema koje su u listu bile najbrojnije, pa se, sukladno tome, u prvom poglavlju istražuje život pulskih bjegunaca u bjegunačkim kampovima diljem Austro-Ugarske Monarhije. Ovdje se nastoje opisati uvjeti u kojima su oni živjeli, kako na početku rata, tako i na njegovom kraju. U daljnim poglavljima osvrnula sam se i na način na koji su obilježavani blagdani i razna narodna slavlja u samom gradu Puli. Kada pričamo o ratnoj svakodnevici, važno je osvrnuti se i na brojne nestašice živežnih namirnica i načine na koje se šteta od spomenutih nestašica nastojala minimalizirati. U radu se analizira i školstvo te dobrotvorne akcije koje su često služile baš za prikupljanje sredstava u svrhu otvaranja hrvatskih škola. Kako je razdoblje Prvoga svjetskog rata bilo vrlo turbulentno za zemlje na ovim područjima (Balkan), osvrnula sam se i na političku sudbinu hrvatskih zemalja. Iako Hrvatski list predstavlja vrlo vrijedan izvor za istraživanje života u Puli, postojala su određena ograničenja. Naime, budući da je riječ o ratnom razdoblju, na snazi je bila cenzura, pa iz tog razloga nisu objavljivane sve vijesti.

U svrhu ovog istraživanja u obzir sam uzela prvu i zadnju godinu izlaženja Hrvatskog lista kako bih dobila što jasniju sliku promijena kroz koje je život u Puli prolazio. Iako se na taj način ne dobiva kompletna slika pulske svakodnevice, dobiva se jasna slika o razlikama između te dvije godine, i na taj način i samog razvoja pulskog društva. U radu sam, na taj način, pokušala dati odgovore na pitanja o životu pulskog stanovništva, kako onog izvan grada, tako i onog koje je ostalo u ratnoj zoni, o raznim nedaćama s kojima su se susretali i načinima na koje su ih nastojali riješiti te o velikim geopolitičkim promjenama kroz koje su zemlja i društvo prolazili i kako su ih doživljavali.

Kako bi dobili što vjerniju sliku, potrebno je ukratko opisati kako je izgledao život u Puli prije početka rata. Osim toga, važno je spomenuti i nešto o samom listu i njegovom početku te organizaciji.

1. PRIJERATNA I RATNA PULA

Iako je Pula danas grad obilježen raznim nacionalnostima i kulturama, to nije uvijek bilo tako. Naime, 1842. godine Pula je brojila 1.126 stanovnika, da bi već pedesetak godine kasnije, 1910. godine, u gradu živjelo čak 58.562 ljudi. Ovakav nagli porast broja stanovnika uzrokovala je odluka austrijskih vlasti da glavni arsenal premjeste iz Venecije u Pulu, da bi 1834. godine bila donijeta odluka o pripremama za početak rada na pomoćnom arsenalu. Uz sam arsenal trebala je biti podignuta vojarna namijenjena smještaju 800-tinjak pripadnika mornaričkih postrojbi te kompleks zgrada za smještaj 180 radnika i stručnjaka. Tijek radova poremetili su revolucionarna zbivanja u Veneciji (1848./1849. god.) zbog kojih je austrijski dvor morao potražiti sigurnije lučko uporište. Prvo je ratna mornarica smještena u Pulski zaljev, da bi 1850. godine vlasti donijele odluku da će Pula postati mjesto gdje će biti podignuta ratna luka i arsenal s brodogradilištem. Zahvaljujući toj odluci u Pulu počinju stizati brojni stručnjaci iz Beča i Graza, ali i iz Danske, Švedske i Češke. U grad se slijevju i radnici iz svih djelova Monarhije i na taj način slika stanovništva drastično se mijenja. S porastom broja stanovnika javljaju se i brojne nove potrebe, pa se činilo sve kako bi im se osigurao lagodan život. u tu svrhu Pula dobiva nove stanove, škole, institute, kazalište, muzeje, hotele, kavane, kina, bolnički kompleks, veliku zatvorenu tržnicu, tramvaj, casino, poštanske i telegrafske urede itd.¹

Što se tiče organizacije Istre, ona je od 1869. godine do 1918. godine bila podijeljena na šest kotarskih kapetanata. Ti kotarski kapetanati su bili: koparski, porečki, pulski, pazinski, voloski i lošinjski. Ovi kapetanati su pak bili podijeljeni na dva do tri sudska kotara, a ti kotari su dalje bili podijeljeni na područja mjesnih administrativnih općina. Na kraju su još i te administrativne općine bile podijeljene na katastarske općine. Zbog šarolikosti stanovništva gospodarske i društvene razlike između raznih kotarskih kapetanata i katastarskih općina istog kapetanata znale subiti izrazito velike.² Iako je Pula prije imala i svoj sabor, on je prema carskoj povelji od 29. siječnja 1913. godine raspušten i više nije bio sazivan.³

¹Duda, Igor, „Elementi kozmopolitizma u Puli između 1850. i 1918. Godine“, *Radovi*, 1 (32-33), 2000., 105,106.

²Dukovski, Darko, *Povijest Pule: Deterministički kaos i jahači apokalipse*, Istarski ogranak Društva hrvatskih književnika, Pula, 2011., 116.

³Benussi, Bernardo, *Povijest Pule u svjetlu municipalnih ustanova do 1918. godine*, Zavičajna naklada „Žakan Juri“, Pula, 2002., 647.

Ovdje je važno napomenuti da je kotarski kapetanat Pula bio podijeljen na sudske kotare Rovinj, Vodnjan i Pulu. Kao što je već spomenuto, nakon što je 1856. godine izgrađena ratna luka i Arsenal, pulski je kapetanat postao najrazvijeniji i najnaseljeniji dio Istre. Ovaj je rast bio dodatno pospješen i pojačan sve većim vojnim značajem samog grada. Najbolji pokazatelj razvitka je nagli porast stanovništva: bilo je potrebno samo pet godina (1850.-1855.) da se stanovništvo grada udvostruči, dok se u narednih četrnaest godina upeterostručilo. U Puli je godine 1848. živjelo 1100 stanovnika, da bi 1910. godine taj broj narastao na 42.067. U svrhu usporedbe trebalo bi spomenuti da je u razdoblju do 1910. godine seosko stanovništvo naraslo četiri puta, dok je stanovništvo Pule naraslo vrtoglavih četrnaest puta.⁴

Ovdje bi trebalo navesti i razlike u sastavu stanovništva u periodu prije 1910. godine i nakon nje. Prikaz Istre iz 1863. godine pokazuje da je većinu sudskoga kotara Pule činilo hrvatsko stanovništvo, a jedino su u Šišanu, Galižani i Puli većinom živjeli Talijani. Austrijski statistički podaci također pokazuju da je većina stanovništva u sudskom kotaru koristila talijanski jezik. Tek se manji dio ljudi služio hrvatskim, slovenskim ili njemačkim jezikom. No, kako se pozicija i funkcija Pule mijenjala, tako se mijenjao i broj i sastav stanovništva koje je tamo živjelo ili dolazilo živjeti. 1910. godine situacija u samom gradu Puli bila je mnogo povoljnija za hrvatsko stanovništvo. U to je vrijeme grad brojio 6.771 Hrvata, 1.706 Slovenaca, 354 Čeha i 42 Poljaka. Što se pulske općine tiče, hrvatskog je stanovništva bilo još i više - čak 13.697 stanovnika.⁵

Svaki je kapetanat u to vrijeme imao svoje specifičnosti. Za onaj pulski specifična je bila industrijalizacija i razvoj radništva. Kako je država bila glavni i najveći poslodavac, tako je i pulski Arsenal predstavljao okupljalište raznih obrtnika i zanimanja, kao i stručnih, kvalificiranih i nekvalificiranih radnika. Glavni i najveći dio radništva Pule definitivno su predstavljali Arsenaloti (kolokvijalni naziv za radnike u Arsenalu). Ratna mornarica u Arsenalu već je krajem 1910. godine brojila oko 2.500 stalno zaposlenih civilnih radnika dok je njih oko 5.500 spadalo u privremeno nekvalificirane radnike. Osim ovakve industrije, bio je otvoren i veliki broj drugih obrtnih radnji čija je zadaća bila zadovoljavanje ostalih potreba stanovništva. Zbog

⁴Dukovski, *Povijest Pule*, 116-17.

⁵Isto, 117.

svoga ovoga, Pula je u to vrijeme bila tako velika da je predstavljala drugi grad po veličini na teritoriju od Drave do mora.⁶

Što se samog izgleda grada tiče, Pula je zbog naglog razvitka postala gradom koji je urbanistički i arhitektonski bio podijeljen na dva dijela – jedan dio predstavljao je stari mediteransko-mletački dio grada dok je drugi predstavljao novoizgrađen, srednjoeuropsko-austrijsko-njemački dio grada. Na taj je način Pula postajala sve više europska i kozmopolitska, što je smetalo talijanskim nacionalnim snagama koje su u to vrijeme bile probuđene i dosta jake. Pokušaj odmicanja talijanske strane stanovništva od onog novijeg, europskijeg, može se vidjeti u stereotipima koji su prevladavali na početku stoljeća. Kao dobra ilustracija takvoga stanja može poslužiti talijanski povjesničar Bernardo Benussi i njegovi opisi grada i stanovništva. On kaže kako je „Donji grad“ talijanski, romanski, mletački i pitoreskan te pun neočekivanog, veselja, razdraganosti i nepovezanosti, dok je onaj drugi, njemački dio grada, uredan. U tom njemačkom djelu vladaju mir, red i „njemačka pravilnost“. Kada govori o stanovništvu, Benussi tvrdi da su žene u talijanskom djelu grada tamnokose, blijede i pune života, a da su one u njemačkom djelu grada „okrugle, ružičaste i odmjerene“. Još kaže da se u talijanskom djelu pije vino dok se u onom njemačkom pije pivo. Talijansko je stanovništvo u gradu njemačke ljude smatralo „kulturnim uljezima“, a u tu su kategoriju spadali i Česi, Mađari i Hrvati, ali i svo netalijansko stanovništvo koje se nije potalijančilo.⁷

Iako je Arsenal i ratna mornarica za Pulu predstavljala itekako važno obilježje, ona (Pula) nije bila isključivo vojni grad nego se usporedno razvila u kulturnu enklavu srednjoeuropske uljudbe. Kao primjer vezan uz ovu konstataciju valjalo bi spomenuti pulskog poduzetnika i mecenu Pietra Ciscutia. On je u Pulu došao kao dvadesetpetogodišnjak 1847. godine te se zaposlio kao kovač. Za vrijeme već spomenutog oživljavanja grada postao je poduzetnikom i o vlastitom je trošku dao izgraditi prvo kazalište koje se zvalo Teatro Nuovo. Osim toga, njegovo ime veže se i uz izgradnju nekih kvartova po Puli kao što su Portarata, Kandlerova ulica i Danteov trg. No, grad je vrlo brzo prerastao spomenuto kazalište, pa Ciscutti gradi novo, veće, kazalište sa čak osamsto mjesta. Ovo je novo kazalište dobilo ime po njemu osobno

⁶Isto, 118.

⁷Isto, 118-119.

te se zvalo Politeama Ciscutti.⁸ Ovo je kazalište važno spomenuti u kontekstu pulske svakodnevice i Hrvatskog lista jer su u njemu često održavane predstave i koncerti koji su nerjetko bili humanitarnog karaktera, a oglašavali su se baš preko Hrvatskog lista.

Kada pričamo o svakodnevnom funkcioniranju grada, važno je spomenuti još neke radnje, obrte i događaje koji tome pridonose. U tom je kontekstu važno spomenuti tiskaru. Krajem 19. stoljeća u gradu je otvorena prva narodna tiskara u Istri čiji je vlasnik bio Andrej Gabršček (Slovenac iz Gorice), no ubrzo je na čelo pulske podružnice zasjeo Josip Krmpotić.⁹ Ovu je tiskaru važno spomenuti jer se u Puli tiskala Naša Sloga, a kasnije i Hrvatski list čije su stranice bile pune reklama za spomenutu tiskaru. Godine 1896. izgrađen je gradski vodovod, a uz njega je otvorena i gradska bolnica. Nabavljena je i nova elektrana 1904. godine, a u pogon je pušten i javni električni tramvaj. Osim toga grad dobiva ginekologiju i rodilište (1911. godine), u promet je puštena izravna željeznička linija Beč-Pula, a 1913. godine dovršena je izgradnja novog i modernog gradskog hotela. Samo godinu dana nakon što je prvi puta prikazan film braće Lumière, u Politeami Ciscutti bile su prikazane prve pokretne slike, da bi samo deset godina kasnije grad dobio i prvi kinematograf. Već 1906. godine grad ima već dva kinematografa: „Kinematograf Tominc“ i „Kinematograf Excelsior“. U kazalištu su se povremeno prikazivali filmovi koji su bili snimljeni upravo u Puli, a u takvim su događanjima sudjelovali svi slojevi građanstva Pule.¹⁰ Najave za kinematografske predstave također su bile oglašavane u Hrvatskom listu.

Pula je u drugoj polovici 19. stoljeća doživjela mnoge promjene, pa dolazi do širenja modrnih kulturno-civilizacijskih urbanih sadržaja iz srednje Europe na Pulu. Važnu ulogu u tome imale su kavane i hoteli. Prve kavane u Puli bile su ispod standarda i nisu bile privlačne kao mjesta okupljanja, pogotovo stanovništvu koje je došlo iz razvijenijih gradova Monarhije. Godine 1870. Mornarički su časnici utemeljili društvo Mornarički kasino koje je zatim 1872. godine izgradilo veliku društvenu zgradu Kasina. Poticaj za izgradnju dao je zapovjednik mornarice Wilhelm von Tegetthoff, a time je htio „pomoći da se poboljšaju neprijatni društveni odnosi u Puli“.

⁸Isto, 122-124.

⁹ Isto, 126.

¹⁰Isto, 126-130.

Ovdje je zapravo bila riječ o tome da su časnici i visokoobrazovani zaposlenici Mornarice te njihove obitelji bili naviknuti na kulturne ustanove i okupljališta građanstva u Beču i drugim gradovima srednje Europe od kuda su potjecali, a toga do tada u Puli nije bilo. Spomenuto društvo osnovano je po uzoru na engleske klubove, a posjedovalo je društvenu zgradu, prostorije kavane i restorana, plesnu dvoranu, knjižnicu i dr. Ovaj Mornarički kasino zapravo je bio središte društvenog i kulturnog života i zbivanja za časnike i službenike Mornarice i vojske te njihovih obitelji. Riječ je bila o elitnom časničkom klubu u koji su pristup imali samo oni gosti koje bi uveo netko od već pripadajućih članova. Što se tiče civila, oni su u to elitno društvo mogli ući jedino uz preporuku dvojice članova društva, da bi ih se zatim anonimnim glasanjem prihvatilo ili odbilo.¹¹ Među članovima ovog društva bio je i velik broj pripadnika plemstva, a oni su uglavnom bili i predsjednici društva. Ovo je ujedno bilo i najveće društvo u Puli. Zgrada u kojoj se ovo društvo nalazilo uskoro je, zbog velikog broja članova i posjetitelja, postala premala pa je, iz tog razloga, 1913. godine izgrađena nova, veća, zgrada. Ova je nova zgrada imala koncertnu i plesnu dvoranu, knjižnicu s dvije čitaonice, glazbenu sobu te prostorije Znanstvenog društva c. i kr. Ratne mornarice, ali i mnoge druge sadržaje. U Kasinu je, između ostaloga, nastupala i amaterska kazališna skupina koja je bila sastavljena od članova društva. Sama zgrada društva bila je u mogućnosti primiti 500 do 1000 posjetitelja, a sagrađena je sredstvima koja su pripadala članovima društva. Ta je zgrada opstala do današnjeg dana i danas se ona zove Dom hrvatskih branitelja.¹²

Visoka razina kvalitete kavane koja je pripadala Mornaričkom kasinu uvelike je utjecala i na ostale kavane u gradu. Godine 1882. u gradu su postojale tek tri javne kavane, da bi već 1891. godine u gradu bilo čak 14 kavana. Pulske su kavane, kao i one iz drugih dijelova svijeta, imale socijalno-statusnu obojenost, pa su se u nekima sastajali uglavnom trgovci, dok su se u drugima sastajali viši staleži i sl. Druge su kavane bile nacionalno-politički obojene. Kao primjer jedne takve možemo spomenuti kavanu u Narodnom domu u kojoj se okupljalo hrvatsko, i općenito slavensko, građanstvo. Osim pukog druženja, kavane su djelomično preuzele i funkciju stvaranja građanske javnosti. Razlog tome bio je taj što su kavane bile prva javna sastajališta

¹¹Dobrić, Bruno, „Stare pulske kavane“, *Hrvatska revija*, 4 (3) 2003., 40-41.

¹²Isti, „Carsko-kraljevska ratna mornarica u Puli“, *Pula: tri tisućljeća mita i stvarnosti : tri tisuće godina povijesti Pule*, C.A.S.H., Pula, 2005., 209-210.

građana koji su tamo čitali dnevne novine i raspravljali o tome što su pročitali. Ovakav razvoj događaja vodio je formiranju javnog mnijenja, tj. građanske javnosti.¹³

O važnosti grada Pule dovoljno govori podatak da je sam car Franjo Josip I. za svog života posjetio grad čak jedanaest puta, dok je i njemački car Wilim II. nekoliko puta također posjetio Pulu. Rijetko koji grad bilježi takve crtice u svojoj povijesti što pokazuje da je Pula postala općepoznato mjesto.¹⁴

Iako je u Puli krajem devetnaestog i početkom dvadesetog stoljeća na snazi bio velik prtok stanovništva iz svih dijelova Monarhije, ipak se većina stanovništva još uvijek koristila talijanskim jezikom. I u samom Arsenalu većinu je majstora i glavnih majstora činilo talijansko stanovništvo, dok su ostale nacionalnosti bile manje zastupljene. No, i taj se omjer oko 1913. godine mijenja, pa sada Hrvati čine gotovo polovicu radnika Arsenalu, dok su ostatak činili Talijani. Glavni i najveći dio pulskih radnika predstavljali su upravo radnici u Arsenalu, u narodu poznati kao „arsenaloti“. Oni su se izdvajali od ostalog radništva u gradu i s vremenom su se čak konstituirali u zaseban sloj stanovništva – naravno, na mentalnoj bazi. Arsenaloti su bili ponosni na pripadnost svojem sloju te su se smatrali velikom obitelji.¹⁵

Zbog malog iznosa dnevnica koje su pulski radnici dobivali, bilo je potpuno uobičajeno da je i žena u obitelji zaposlena. Žene su se obično zapošljavale kao jeftina i nekvalificirana radna snaga – zapošljavale su se kao sluškinje, pralje, radnice u tvornicama duhana, ribljih konzervi, tekstila... Drugi problem koji je proizašao iz premalih dnevnica pulskih radnika bio je dječji rad. Djeca koja su potjecala iz siromašnih radničkih obitelji vrlo su rano bila prisiljena raditi. Ova je pojava bila u tolikim razmjerima raširena da je čak i zakonodavac morao intervenirati i zakonski urediti tzv. dječji rad. Usprkos lošem položaju radnika i niskim dnevnicama, početkom dvadesetog stoljeća, radnici Arsenalu više ne žive u drvenim barakama, nego su sada smješteni u solidno zidane stambene zgrade. Ove su zgrade činile radnička naselja koja su u Puli bila poznata kao „barake“. U isto vrijeme i na periferiji grada

¹³Dobrić, „Stare pulske kavane“, 42-44.

¹⁴Dukovski, *Povijest Pule*, 128-129.

¹⁵Isto, 130-131.

javlja se kvartovi. Kako bi dobili što vjerniju sliku trebalo bi spomenuti da je stanarina u prosjeku odnosila više od trećine radničke plaće.¹⁶

Kao popratnu pojavu niskih dnevnica i ženskog rada, ali i ubrzanog rasta grada, trebalo bi spomenuti i pojavu prostitucije u Puli. U to se vrijeme u gradu otvaraju bordeli i mjesta poznata po „slobodnijem ponašanju žena“ i „zabavi“. Takva se djelatnost obično odvijala u kućama i ulicama „crvenih lampiona“, a posjećenost je bila velika. Većina uličnih prostitutki, čak 73%, bila je seljačkog podrijetla, dok su one gradskog podrijetla činile 27%. Osim na ulici, prostitucija se odvijala u bordelima i hotelima diljem grada. No, zanimljivo je napomenuti da je prostitucija bila zakonski regulirana. Svaka je prostitutka morala posjedovati urednu radnu dozvolu i potvrdu liječnika koja se dobivala na redovitim tjednim pregledima. Prostitutke su u Puli nazivane „noćnim leptiricama“.¹⁷

U potpuno drugačijoj situaciji su bili, naravno, pripadnici srednjih i viših društvenih slojeva. Njihova je kultura stanovanja bila potpuno drugačija zbog mogućnosti da sami sebi grade kuće i vile na rubnim dijelovima grada. Bogatiji slojevi stanovništva uglavnom su živjeli u elitnijim dijelovima grada, a njihovi su stanovi i vile bili udobni i veliki. Neki od pripadnika ovih slojeva živjeli su i u samom gradu, obično u stanovima iznad svojih poslovnih prostora. Ovo je vrijeme (prelazak iz 19. u 20. stoljeće) bilo vrlo povoljno za gradnju stambenih zgrada, pa se zbog toga gradilo vrlo brzo i vrlo mnogo.¹⁸

Većina tadašnje društvene elite, pogotovo ona austrijsko-njemačka, bila je oduševljena napretkom znanosti i tehnike, pa su, shodno tome, nastojali u Istri učvrstiti proces industrijalizacije i postaviti temelje suvremenom tehničkom napretku. Iako su spomenuti slojevi željeli isključivo prestiž, bez nekog posebnog zalaganja za dobrobit širih slojeva, napredak je ipak bio popratna pojava koja je povoljno djelovala na šire društvene slojeve i, općenito, uvjete života u gradu. Ovdje je važno napomenuti da je najveći dio prometa i trgovine u Puli bio u rukama Talijana, dok su svi veći industrijski kapaciteti, sposobni za donošenje značajnije dobiti, bili u rukama

¹⁶Isto, 134-136.

¹⁷Dukovski, Darko, „Pula XX. stoljeća: uzroci promjene identiteta (prikaz socijalnih i gospodarskih odnosa)“, *Pula 3000 Pola - prilozi za povijesnu sintezu: znanstveni skup održan u Puli 10. svibnja 2004. godine u povodu završnice obilježavanja tri tisuće godine grada Pule*, ur. Elmo Cvek, Attilio Krizmanić, C.A.S.H., Pula, 2004., 63-64.

¹⁸Dukovski, *Povijest Pule*, 136.

velikih industrijalaca. Ti industrijalci nisu potjecali iz Pule i Istre, već su uglavnom bili iz Trsta, Graza, Beča itd.¹⁹

Kada govorimo o znanstveno-tehničkoj djelatnosti u Puli, trebalo bi spomenuti da je, od samih početaka, usko vezana i za austro-ugarsku mornaricu. I sama mornarica, ali i njezini pripadnici zajedno s obiteljima, cijenili su i njegovali ovakve djelatnosti te su na tim područjima postigli velika dostignuća koja su Pulu učinila poznatom u svim svjetskim znanstveno-tehničkim krugovima. Austrijska je Ratna mornarica 1860. godine u Trstu osnovala prvu hidrografsku ustanovu na Jadranu, da bi već 1863. godine u Puli osnovala spremišnu podružnicu te ustanove. Tri godine kasnije, tršćanska hidrografska ustanova je raspuštena, a njezina oprema preseljena je u Pulu pa je spremišna podružnica sada postala Hidrografsko spremište. Već tri godine nakon toga u Puli je osnovan Hidrografski zavod c. i kr. Ratne mornarice. Taj je zavod sadržavao četiri odjela: Zvezdarnicu s astronomskim, meteorološkim, geomagnetskim i opservatorijem za morske mijene, Spremište nautičkih instrumenata s mehaničkom radionicom, Spremište pomorskih karata i nautičkih priručnika te Mornaričku knjižnicu.²⁰ U ovom je kontekstu važno spomenuti i da je prvi austrougarski zrakoplov konstruiran baš u Pulskom arsenalu 1911. godine.²¹

Zahvaljujući tome što je proglašena glavnom ratnom lukom od strane Austrije, Pula je u relativno kratkom periodu izrasla iz malog gradića na obali u velegrad sačinjen od raznih nacionalnosti. Sastav stanovništva po nacionalnoj pripadnosti također se mijenja, pa sada većinu građana ne čine Talijani već raste i broj hrvatskog stanovništva. Iako je u upotrebi najrašireniji bio talijanski jezik, porastom broja hrvatskih stanovnika sve je šira i upotreba hrvatskog jezika. Zahvaljujući austrijsko-njemačkoj društvenoj eliti koja je bila zainteresirana za razne novitete u svijetu znanosti i tehnike, Pula bilježi značajan napredak u vidu industrijalizacije i moderne tehnike.

1.1. Početak rata

Dana 28. 6. 1914. godine u Sarajevu je izvršen atentat na prijestolonasljednika Franju Ferdinanda, a 28. 7. 1914. godine objavljen je rat Srbiji. Kako u drugim

¹⁹Isto, 138.

²⁰Dobrić, Bruno, „Carsko-kraljevska ratna mornarica u Puli“, 193-194.

²¹Dukovski, *Povijest Pule*, 205.

dijelovima slavenskih zemalja u Austro-Ugarskoj Monarhiji, tako i u Istri, dolazi do velikih promjena u političkim i sigurnosnim prilikama. Monarhija u ovakvoj situaciji počinje uređivat život u novim ratnim okolnostima. To radi pomoću carskih uredbi, zakona, uredbi ministarstva unutrašnjih poslova i rata, ali i zapovijedima i uredbama koje donose mjesne civilne i vojne vlasti. Osim toga, mijenjaju se i gospodarske prilike te dolazi do prekida svjetske razmjene dobara što iziskuje i prilagođavanje poljoprivrede te ostalih grana gospodarstva novonastaloj situaciji, a dolazi i do promjene odnosa u sustavu proizvodnje i potrošnje. U Austrijskome dijelu Monarhije, tzv. Cislajtaciji, 25. 7. 1914. godine, ukinute su ustavne slobode, a vojni sudovi dobivaju nadležnost u području progona građanskih osoba i počinitelja političkih i kaznenih djela. U toj situaciji, politička vlast prešla je na višeg vojnog zapovjednika koji pod svoju ingerenciju dobiva i ovlasti koje su do tada pripadale civilnom poglavaru. Ovdje je najvažnije spomenuti da na snagu stupa i Zakon o ratnome stanju kojim se nastojalo utvrditi obveze i prava stanovništva. Taj je zakon sadržavao i uredbu kojom je Ministarstvo unutarnjih poslova utvrđivalo cijenu rada i potrebnu dnevnu količinu i cijenu namirnica.²²

Kotarska su poglavarstva utvrdila mjesečnu i dnevnu količinu namirnica potrebnih za svku obitelj, dok su vojne vlasti pripremile evakuaciju civilnog stanovništva u unutrašnjost Monarhije. U tom su kontekstu utvrđene odredbe o tome koji od zaposlenika na poslovima za opće dobro mogu(ili moraju) ostati na području ratne zone. Osim osoba zaposlenih na poslovima za opće dobro, i oni koji su bili zaposleni u vojnim službama, moralisu ostatina području grada, te dobivaju posebne iskaznice. U vezi tih ljudi vlasti se obvezuju da će vršiti urednu opskrbu namirnica. Što se tiče ispravnosti i kakvoće namirnica, za njihovo provjeravanje bili su odgovorni oćinski liječnici. Kako bi to sproveli, ministarstvo izdaje uredbu o količini namirnica na koje pojedina osoba ima pravo. Osim toga, određena je i državna potpora koja se trebala isplaćivati retroaktivno (1. i 15. U mjesecu).²³

Kao što je već spomenuto, izdaju se zapovijedi kojima se uvode mjere kojima je cilj bio prilagoditi život u gradu okolnostima ratnog stanja. Njima je utvrđeno drugačije radno vrijeme kavana, restorana, gostionica i prodavaonica vina i piva –

²²Mandić, Davor, „Pulski Hrvatski list (1915.-1918.) – zapisi o „evakuircima“ s područja Pomorske utvrde Pula“, *Časopis za suvremenu povijest*, 3, (42) 2010., 780.

²³Isto, 781-782.

bilo im je dozvoljeno raditi do 21 sat. Uvedeno je i obavezno zamračivanje.²⁴ Osim što se sva javna rasvjeta morala gasiti nakon 21 sat, i građani Pule morali su nakon tog vremena zatvoriti prozore, te ih u potpunosti zamračiti, vjerojatno kako svjetlost iz njihovih domova ne bi otkrila lokaciju grada. Osim toga, nalagalo se biciklistima i vozačima automobila da se na poziv vojnih ophodnji zaustave.²⁵ Upozorenja o zamračivanju, kao i zabrane kretanja gradom u kasnim noćnim satima, objavljena su (već dugo nakon samog početka rata) u više brojeva Hrvatskog lista, pa njegovim iščitavanjem možemo vidjeti kako je to izgledalo: „Prozore i vrata drži tako zatvoreno, da ne može noću iz njih prodrijeti nikakav tračak svjetla.“²⁶, „Čim nastupi tama, mora u gradu vladati najveća tišina. Vikanje (halabučenje) i pjevanje je zabranjeno.“²⁷ „Poslije 10 sati na večer ne smiješ na ulicu, ako nemaš posebne dozvole.“²⁸

Ratni je kabinet Austro-Ugarske Monarhije, još u vrijeme priprema za rat, procijenio da je napad na Pomorsku utvrdu Pula moguć i sa kopna. Kada bi do takvog napada došlo, otvorila bi se mogućnost presijecanja cestovnih i željezničkih puteva koji povezuju južnu Istru i ostatak Monarhije. Iz tog se razloga, već unaprijed planiralo iseljavanje stanovništva. Na dan 11. kolovoza 1914. godine vlasti izdaju Zakon o zaštiti civilnih osoba. Ovaj je zakon obvezivao izvršnu vlast da na područjima, koja su bila predviđena vojnim planovima, organizira iseljavanje civilnog stanovništva. Istovremeno je zakon obvezivao civilno stanovništvo da sakupi i preda podatke o svim članovima obitelji, procijeni mogućnost samostalnog uzdržavanja te preda naznake o vrsti poslova koje su pojedini članovi tihobitelji mogli obavljati. Prema ovom zakonu, razdvajanje članova obitelji bilo je zabranjeno, a po dolasku u privremeno mjesto boravka morali su se prijaviti kod lokalnih vlasti kako bi omogućili ostvarivanje prava na novčanu potporu.²⁹

Bogati izvor podataka o funkcioniranju života u Puli bio je pulski dnevnik „Hrvatski list“ koji je izlazio kao glasilo Pulskog kapetanata unatoč cenzuri od strane vojnih vlasti, stalnim opomenama te odluci o privremenoj zabrani izlaženja.³⁰ Hrvatski list počinje izlaziti sa datumom 1. srpnja 1915. godine. Vlasnik, nakladnik i tiskar ovog

²⁴Isto, 781.

²⁵Isto, 781.

²⁶*Hrvatski list*, br. 6, 7. VII. 1915., 2.

²⁷*HL*, br. 3, 3.-4. VII. 1915., 2.

²⁸Isto, 2.

²⁹Mandić, 781-784.

³⁰Isto, 779-780.

pulskog dnevnika bio je Josip Krmpotić iz „Tiskare Jos. Krmpotić“, a list je u početku izlazio u nakladi od 500 primjeraka da bi kasnije dostigao nakladu od 1800 primjeraka. Sam list imao je 2 do 4 strance i predstavlja vrijedan izvor za rekonstrukciju života u Puli ali i za rekonstrukciju života ljudi iz Pule koji su bili prisiljeni napustiti svoje mjesto boravka.³¹

Sa početkom rata drastično se mijenjaju i prilike u Puli. U gradu je proglašeno ratno stanje i sav život morao se tome prilagoditi. Brojna upozorenja i zabrane te najave evakuacije stanovništva u potpunosti su promijenile atmosferu u gradu. Zbog brojnih mobilizacija i sama slika grada se mijenja pa u njemu sada obitava velik broj vojnika, što starijih, što novomobiliziranih.

³¹Dobrić, Bruno, „Hrvatski list“, Digitalna čitaonica – Novine <https://library.foi.hr/novine/default.aspx?C=85>, 12. kolovoza 2017.

2. HRVATSKI LIST O EVAKUIRCIMA

Izraz „evakuirci“ bio je kolokvijalan naziv za istarske ratne bjegunce koji su, nakon proglašenja šireg područja Pomorske utvrde Pula ratnom zonom u Prvome svjetskom ratu, bili prisiljeni napustiti svoje domove.³²

Nakon što je objavljen zakon o zaštiti civilnih osoba, koji je obvezivao izvršnu vlast da organizira iseljavanje civilnog stanovništva (kao što je već opisano u uvodnom djelu rada), posebnom je točkom utvrđeno koji zaposlenici na poslovima za opće dobro ostaju na teritoriju ratne zone. One osobe, koje su bile zaposlene na poslovima za opće dobro te osobe zaposlene u vojnim poduzećima mogle su i morale ostati pa dobivaju nove iskaznice, dok se vlasti obvezuju na urednu opskrbu namirnicama. Ministarstvo unutarnjih poslova u tu je svrhu objavilo Uredbu o količini namirnica na koje pojedina osoba ostvaruje pravo, a državna se potpora trebala isplaćivati retroaktivno, dva puta na mjesec (početkom i sredinom mjeseca). Za kakvoću i ispravnost namirnica bili su odgovorni općinski liječnici.³³ Osim gorespomenutih osoba u gradu su mogli ostati i svi oni koji su mogli dokazati da imaju namirnice za najmanje tri iduća mjeseca ili da imaju posjed koji omogućava vlastitu proizvodnju dovoljnu za prehranjivanje svih članova dotične obitelji.³⁴

Prema procjenama koje je izveo savjetnik Carskog kraljevskog namjesništva u Trstu, iz Pule je od oko 30.000 stanovnika trebalo biti evakuirano njih 26.564. U sklopu priprema za evakuaciju grada, vojne su vlasti zajedno sa Direkcijom državnih željeznica dogovorile da dnevno iz Pulekrene osam željezničkih kompozicija od kojih je svaka mogla primiti 700 do 800 ratnih bjegunaca. U noći s 18. na 19. svibnja 1915. godine, vojne su vlasti uz pomoć crkvenih zvona i teklića zapovijedile prethodno popisanim obiteljima, da u roku od tri dana moraju napustiti svoje kuće i doći na otpremne željezničke postaje u Puli i Vodnjanu. U sklopu ove akcije, posebno je povjerenstvo išlo od kuće do kuće i provjeravalo je li izvršen nalog o napuštanju ratne zone. Oni koji su ostali morali su, osim već spomenutih iskaznica, nositi vrpce određenih boja (crno-žute ili druge) na lijevom laktu. Sve zajedno, iz Pule i šire okolice, svoje je domove napustilo više od 60.000 osoba. Sa željezničkih stanica u Istri, teretnim su vagonima, ratni bjegunci krenuli preko Divače, Ljubljane, Ptuja i

³² Mandić, 779.

³³ Isto, 781-782.

³⁴ Isto, 785.

Maribora prema Leibnitzu pokraj kojeg je bio smješten izbjeglički logor Wagnera. Po dolasku u logor, a prema prethodno sakupljenoj dokumentaciji, bjegunci su predani posebnom izvidnom povjerenstvu te razvrstani. Na taj su način Talijani i politički sumnjive osobe upućene u barake na desnoj strani logora, dok su Hrvati i Slovenci smješteni u barake na lijevoj strani. Osim ove podjele, evakuirce se razvrstavalo i po narodnosti, obiteljskoj i zavičajnoj pripadnosti te vjeroispovijesti. Nakon što je razvrstavanje dovršeno, bjegunci su odašiljani dalje, na nova odredišta. Velik broj evakuiranog stanovništva nije imao dostatna sredstva za plaćanje najamnine, pa su austrijske vlasti izgradile posebne logore u Gmündu, Brucku na Litavi, Wagner, Landegg-Pottendorfu, u blizini Wienerneustadta (Bečkog Novog Mjesta), Steinklammu kod Rabensteina, Vosbergu, Sv. Andreju, Mittendorfu, Mistelbachu i u Braunau u Austriji, u Homu u Češkoj te u Nikolburgu (danas Mikulovo), Porlici i Gaji u Moravskoj.³⁵ Kako se komunikacija često odvijala putem Hrvatskog lista, uredništvo je izdalo i neke smjernice kako bi se ta ista komunikacija olakšala. U tu svrhu uredništvo moli evakuirane da napišu točnu adresu svojeg boravišta kako bi mogli primiti list, a po pitanju slanja pisama kući, mole ih da pišu na hrvatskom jeziku. Još ih mole da pišu kakva je situacija među bjeguncima te poručuju da je u Puli situacija dobra te da ljudi nemaju dojam da je ratište u blizini.³⁶

Prvi bjegunci pristigli iz pulskoga kotara posebnim su vlakovima premješteni na istok u Ugarsku. No, tamo je situacija bila prilično loša. O tome svjedoče i napisi u Hrvatskom listu. U jednom od takvih članaka objavljen je i izvještaj Josipa Wiesingera i Josipa Stihovića sa proputovanja u svrhu provjere stanja evakuiraca u Ugarskoj. U tom izvještaju Josip Stihović opisuje lošu situaciju u kojoj žive istarski bjegunci. On navodi da se tu radi o većim selima koja imaju svojeg župnika i učitelja te načelnika i općinskog liječnika. No, izvještava o tome da voda nije pitka i da je klima teška. Kaže da se uz Dunav nalaze velike močvare i magla, što našim bjeguncima uvelike otežava situaciju jer su oni naviknuti na „zdravi zrak sa burom“. Osim toga, bjegunci su tamo rijetko mogli doći do mesa, a niti povrća nije bilo baš svugdje. Problem im stvara i drugačija vrsta prehrane na koju nisu naviknuti, pa se žale i da im nedostaje ulje. Još jedan problem koji ističu je mađarski jezik kojeg evakuirani iz južnih krajeva ne razumiju. Nakon što je naveo sve nedaće sa kojima se bjegunci susreću, tvrdi da

³⁵Isto, 784-786.

³⁶„Prebjeglicama grada Pule i ostalih naših evakuiranih mjesta do znanja!“, *HL*, br. 11, 13. VII. 1915., 3.

će uskoro doći do preseljenja u Austriju gdje će,osim smještaja, dobiti i učitelje i svećenike iz domaćih krajeva. Dalje još navodi kako se založio za bjegunce kod vlade u Beču koja je obećala da će priskrbiti sve za zimu, uključujući i odjela. Od vlade je tražio povišenje potpore i nada se da će i to biti ostvareno.³⁷ Osim svega navedenog u izvještaju, problem su predstavljali i uskrata ratne potpore, neprimjeren odnos domaćeg stanovništva, ali i činjenica da su mnoga djeca morala teško raditi za svoje uzdržavanje.³⁸

Zbog takvih loših uvjeta dolazi do najavljenog preseljenja bjegunaca u Austriju, u razne logore i sela. Najveći logori za bjegunce bili su: Wagna i Pottendorf-Landeggu (talijanski bjegunci), Gmünd i Steinklamm (hrvatski bjegunci) te Bruck na Litavi (slovenski bjegunci)³⁹. O preseljenju bjegunaca u Hrvatskom listu ima više napisa. Jedan članak izvještava kako je preseljenje evakuiraca iz Ugarske u Austriju već počelo i trebalo bi biti dovršeno do kraja tog mjeseca. U istom se članku opominje rođake evakuiranih da se suzdrže od pisanja svojim evakuiranim obiteljima sve dok se ne sazna njihova točna nova lokacija.⁴⁰ O ovoj tematici se piše u više brojeva Hrvatskog lista pa se opet javlja J. Stihović u nekoliko navrata. U jednom broju lista Stihović javlja da će se preseljenje izvršiti između 12. i 20. Kolovoza.⁴¹ U drugom broju lista izlazi „Izvještaj delegata, što ih je ratni pripomoćni odbor u Puli odaslao u Beč i Ugarsku radi evakuiranih.“, a u njemu Stihović bilježi kako je preseljenje bjegunaca iz Ugarske u Austriju u tijeku.⁴²

Logor u Wagni bio je sačinjen od 120 baraka kapaciteta 160 do 400 osoba. U početku su u njemu obitavali poljski izbjeglice, da bi u ljeto 1915. godine tamo počeli pristizati transporti talijanskih bjegunaca iz istarskih naselja. U ovom je logoru ukupno bilo smješteno 21.286 osoba, a bili su raspoređeni prema obiteljskoj pripadnosti, prijašnjem prebivalištu, obrazovanju i spolu.⁴³ U prethodno spomenutom izvještaju J. Stihović navodi da su logori u Leibnitzu (tamo je pripadao i dotični logor u Wagni) u dobrom stanju i da se evakuiranci nemaju razloga buniti. Navodi da su higijenski uvjeti

³⁷ „Položaj naših evakuiraca“, *HL*, br. 44, 20. VIII. 1915., 2.

³⁸ Mandić, 787.

³⁹ Isto, 787.

⁴⁰ „Važno za naše evakuirce“, *HL*, br. 40, 16. VIII. 1915., 2.

⁴¹ „Kada će se seliti evakuiranci iz Ugarske u Austriju?“, *HL*, br. 53, 31. VIII. 1915., 2.

⁴² „Izvještaj delegata, što ih je ratni pripomoćni odbor u Puli odaslao u Beč i Ugarsku radi evakuiranih“, *HL*, br. 59, 7. IX. 1915., 2.

⁴³ Mandić, 788.

zadovoljavajući i da ima dovoljno hrane, a da u bolnici nema niti jednog kužnog bolesnika.⁴⁴

Idući značajniji logor bio je logor Pottendorf-Landegg koji je bio smješten u blizini Wiener Neustadta. Ovaj su logor u početku sačinjavale tek dvije velike zgrade koje su prije bile u funkciji tvornice šećera. Izgled logora mijenja se s dolaskom bjegunaca sa teritorija Istre, Trentina i Furlanije. Nakon njihovog dolaska grade se nove barake i logor se širi. Ovdje su se, uglavnom, smjestili bjegunci talijanske narodnosti, a među njima se našlo i bjegunaca iz Rovinja. Hrvata u ovom logoru nije bilo, a stanje u njemu bilo je dosta dobro. Postojali su i dječiji vrtići koje su vodile časne sestre, a nastava u školi odvijala se na talijanskom jeziku.⁴⁵

Bjegunački logor u Gmündu bio je najveći logor takve vrste u Austro-Ugarskoj Monarhiji. Istovremeno on je bio i najveća noćna mora istarskih bjegunaca. Nalazio se u blizini češke granice, na raskršćenome dijelu šume, a osnovan je 1914. godine. Ovaj je logor izgledao kao grad baraka i bio je omeđen bodljikavom žicom. Sastojao se od širokih ulica, a imao je poljske kuhinje, spremišta za hranu, vodovod i električnu centralu te crkvu, školu i bolnicu. Otvorena je pošta, telegraf i telefon, a izgrađene su i posebne barake za službenike u upravi, redarstvenike, vatrogasce i pripadnike manje vojne postrojbe. Asfaltirane su i tri glavne ceste te su čak izgrađene barake za kino predstave i koncerte.⁴⁶ Prema pismu jednog evakuirca Hrvatskom listu, može se vidjeti da je do tog momenta u Gmünd pristiglo oko 13.000 „našeg naroda“ i još oko 3000 Slovenaca. No, transporti novih bjegunaca nastavljaju se i dalje. Sa dolaskom bjegunaca iz Istre i Slovenije istodobno iseljavaju oni iz Ukraine. Ovaj evakuirac napominje da je već 1000 djece upisano u školu i smješteno u šest razreda, no u logoru postoje samo dva učitelja iz naših krajeva. Ističe kako je većina učitelja iz Ukrajine i Italije, a da su natpisi u školama isključivo na njemačkom i ukrajinskom jeziku. On u svojem pismu žali zbog nedostatka hrvatskih učitelja, i inteligencije općenito, te apelira na vlasti da se pobrinu za te probleme.⁴⁷ U istom broju lista objavljen je i tekst Dr. Jos. Ličana preuzet iz ljubljanskog „Narodnog obrambenog Vijesnika“ u kojem dotični opisuje život u barakama. Autor teksta nema

⁴⁴ „Izveštaj delegata, što ih je ratni pripomoćni odbor u Puli odaslao u Beč i Ugarsku radi evakuiranih“, *HL*, br. 59, 7. IX. 1915., 2.

⁴⁵ Mandić, 788-789.

⁴⁶ Isto, 789.

⁴⁷ „Naši evakuirci“, *HL*, br. 99., 21. X. 1915., 2.

nekih većih primjedaba po pitanju funkcioniranja logora. Jedino što napominje kao nedostatke je mala količina mesa i mlijeka, nepostojanje hrvatskih činovnika u logoru (jer je većina činovnika iz Ukrajine) i jaka zima na koju ljudi iz južnih krajeva nisu navikli. U istom tekstu opisuje kako izgleda život u barakama te konstatira da više nalikuju na život u nekom velegradu.⁴⁸

Jedan od češće spominjanih problema u vezi života u logorima definitivno je nepostojanje škola na hrvatskom jeziku za djecu evakuiranih iz krajeva Hrvatske. Škole u logorima uglavnom su održavale nastavu na njemačkom, talijanskom ili ukrajinskom jeziku što je znatno otežavalo, pa čak i činilo nemogućim, daljnje obrazovanje djece iz Istre. U jednom pismu iz Moravske javljaju da će se hrvatske škole otvoriti čim se izvrše potrebne formalnosti. Problem vide u tome da su djeca raštrkana po raznim udaljenim selima pa im je odlazak u škole, čak i one Češke, uvelike otežan, što postaje još većim problemom u zimskim mjesecima. U pismu je izražena i velika zahvalnost tamošnjim Česima jer su ponudili da se djeca iz hrvatskih krajeva smjeste u njihove samostane i tamo pohađaju školu. U ovom je pismu jasno vidljiva frustracija tamošnjih evakuiraca zbog indiferentnosti vlasti da pomognu oko pitanja školovanja i dovođenja hrvatske inteligencije općenito, pa autor pisma navodi: „Dakle, kako vidite, drugi su se morali zauzeti za nas, da postignemo školu. Svi nas salijeću pitanjima: gdje su vaši zastupnici, koji bi to bili lako sve postigli uz malo dobre volje. Ove nam opaske čine i sami Nijemci.“⁴⁹ U jednom drugom broju navodi se koliko su škola imali Poljaci i što sve Talijani rade po pitanju svojih škola, dok se hrvatskom narodu nedaju škole. Na kraju se konstatira da ne traže ništa više od onoga što je drugima dato.⁵⁰ Iz „Slovenca“ se također prenose vijesti o obrazovanju bjegunaca. Delegat središnjeg odbora iz Beča Ivan Rojec posjetio je bjegunačke logore u Moravskoj pa tom prilikom izvještava da u tamošnjim logorima ima velik broj djece no nema niti jednog učitelja. Tvrdi da je većina bjegunaca nepismena, a da njemački jezik uopće ne pričaju, pa ne postoji način komunikacije. U tu su im svrhu naručili više primjeraka knjige „Nemščina brez učitelja“ kako bi si bar malo mogli pomoći.⁵¹

⁴⁸ „Mjesto baraka u Gmündu – novo prebivalište naših bjegunaca“, *HL*, br. 99., 21. X. 1915., 2.

⁴⁹ „Naši evakuirci“, *HL*, br. 112, 3. XI. 1915., 2.

⁵⁰ „Koliko su škola imali poljski evakuirci“, *HL*, br. 129., 20. XI. 1915., 2.

⁵¹ „Naši bjegunci“, *HL*, br. 143., 4. XII. 1915., 2.

Iako su uvjeti u logorima na području Austrije bili mnogo bolji od onih u Ugarskoj, i u njima život s vremenom postaje sve teži. Možda najviše o tome govore podaci o lošem zdravstvenom stanju djece i velikoj smrtnosti koja je među djecom vladala. U jednom od članaka u kojem prenose tekst iz stranog tiska boje se spomenuti koliko je djece umrlo, a kao razlog umiranja navode premale količine mlijeka. Stoga je Gorički pokrajinski odbor tražio od mjerodavnog ministarstva da se kod svakog logora podigne štala sa dovoljnim brojem krava mljekarica.⁵² Nešto kasnije, u jednom jako kratkom članku, prenesena je vijest iz „Slovenca“ da je u logoru u Steinklammnu-Rabensteinu 4000 Slovenskih i hrvatskih bjegunaca i da je od 3. studenog do 7. prosinca tamo umrlo 355 djece.⁵³

Među „poželjnijim“ mjestima zasigurno je bila Moravska. Bjegunci su tamo, uglavnom lijepo prihvaćeni, a dobili su i dozvolu za otvaranje škole Družbe sv. Ćirila i Metoda.⁵⁴

No, nisu bili evakuirani samo siromašniji slojevi društva. Iako se u početku nisu morale iseliti iz ratne zone, i neke bogatije pulske i rovinjske obitelji ipak su morale evakuirati područje. Neki od njih naseljavaju se u istarskim gradovima izvan ratne zone, dok je ostatak peselio u udaljenije hrvatske gradove kao što su Požega, Karlovac, Zagreb, Osijek i Rijeka. No, riječke vlasti nisu mogle podnijeti teret njihovog uzdržavanja pa ubrzo započinju njihovo preseljenje u Austriju. Jedine obitelji koje su mogle ostati u Rijeci bile su one koje su bile u stanju same sebe izdržavati.⁵⁵

Što se tiče skrbi za evakuirane iz Pule, o njoj su brigu vodile državne vlasti. Svaki je bjegunac po dolasku u logor ostvarivao pravo na novčanu naknadu u iznosu od 90 hellera.⁵⁶ Hrvatski list već na samom početku svojeg izlaženja obavještava kako se u Beču održala ustavotvorna sjednica pomoćnog odbora za bjegunce s juga.⁵⁷ Zadaća ovog odbora bila je da pomaže bjeguncima na sve moguće načine. Pulski pripomoćni odbor je, među ostalim, slao ugledne pojedince kako bi obišli mjesta na kojima obitavaju bjegunci. Na taj su se način iz prve ruke informirali o problemima sa kojima se suočavaju bjegunci. Osobe koje su obilazile mjesta

⁵² „Pomor djece u taborima evakuiraca“, *HL*, br. 133., 24. XI. 1915., 2.

⁵³ „Naši bjegunci“, *HL*, br. 155., 16. XII. 1915., 2.

⁵⁴ „Družbina škola u Moravskoj“, *HL*, br. 25., 29. VII. 1915., 2.

⁵⁵ Mandić, 795.

⁵⁶ Isto, 795.

⁵⁷ „Pomoćni odbor za bjegunce s juga“, *HL*, br. 12, 14. VII. 1915., 2.

evakuiraca zalagala su se za poboljšanje uvjeta za život bjegunaca i kod vlasti. Osim slanja uglednika na teren, odbor je prikupljao i dobrovoljne donacije za pomoć evakuiranih, a imena donatora redovito je objavljivao u Hrvatskom listu.⁵⁸

Prvi počeci vraćanja evakuiraca datiraju iz veljače 1916. godine. Tada je Lučko zapovjedništvo u suglasnosti s Vrhovnim vojnim zapovjedništvom dopustilo povratak u Istru ratnim bjeguncima s graničnih područja ratne zone Pula. No, to nije prošlo sasvim glatko. Povratak u Istru podrazumijevao je ukidanje bjegunačke potpore, pa se iz tog razloga kući vratio tek manji i neznatni broj bjegunaca. Od siječnja 1917. godine vratiti su se mogli oni bjegunci kojima je općina, u kojoj su imali stalni boravak, izdala potvrdu o radnoj sposobnosti ili o mogućnosti da se doma bave poljoprivredom, trgovinom ili nekim obrtom. Pod uvjetom da su imali dobro ponašanje i da si sami mogu financirati put kući, vratiti su se mogli i bjegunci iz južne Istre. No, kao što je već spomenuto, onaj tko bi se odlučio za povratak gubio bi pravo na potporu.⁵⁹

Kako je vrijeme odmicalo, a rat trajao puno duže od očekivanog, tako je i položaj evakuiraca rapidno padao. Uvjeti su postajali sve teži, a želja za povratkom kući bila je sve jača. Dokaze o ovakvom stanju nalazimo u mnogo brojeva Hrvatskog lista. Često se objavljuju pisma bjegunaca koji opisuju koje ih sve nedaće snalaze. Pošto je rat trajao duže nego što je itko očekivao u teškom su se stanju našla i područja u koja su evakuirci slani. Pismo jednog evakuirca iz Ližnjana kojim čestita Novu godinu svim Jugoslavenima⁶⁰ prilično detaljno opisuje kako im je Gmündu. On kaže kako u logoru vlada sve veća oskudica i kako oni (bjegunci) svaki dan čekaju vijesti o povratku doma, no te vijesti ne dolaze. Žali se na odnos domicilnog stanovništva prema njima jer tvrdi da je netrpeljivost sve jača i sve otvorenija te da više nisu sigurni niti kada hodaju po cesti. Navodi primjer u kojem su na Badnjak grupicu mladića opkolili domaći muškarci da bi ih napali. Na upit autora pisma (koji je i sam prisustvovao incidentu) za razlog njihovog neprijateljstva oni su odgovorili: „Naš kruh jedete i tudjinca moramo protjerati iz naših zemalja.“. Drugi slučaj kojem je ovaj bjegunac svjedočio dogodio se dva tjedna prije u gostioni dok je bio sa dvojicom svojih zemljaka. Prišao im je jedan lokalni čovjek i počeo ih je psovati i nazivati

⁵⁸ „Za naše iseljenike!“, *HL*, br. 39., 14.-15. VIII. 1915., 4.

⁵⁹ Mandić, 798-799.

⁶⁰ Percepcija jugoslavenstva je novost u pisanju *Hrvatskog lista*, no o tome će biti riječi u jednom od idućih poglavlja.

izdajicama. U napadu na njih zapitao ih je da zašto ne nauče njemački kada njemački kruh znaju jesti.⁶¹ U jednom drugom pismu kojim bjegunci iz Greifendorfa u Moravskoj šalju donacije za narodnu školu isto možemo vidjeti da niti uvjeti, a niti odnosi s domaćim stanovništvom nisu dobri. Ovi bjegunci se žale da svaki puta kada neka obitelj otiđe kući, svi ostali tuguju jer bi i oni željeli čim prije doma. Žale se i da ih domaće stanovništvo „ne može vidjeti“, no niti oni ne gaje simpatije prema njima te će zapamtiti kako su ih tretirali. Velike probleme im predstavlja i jaka zima i snjeg na koje nisu navinuti jer dolaze iz toplijih krajeva.⁶²

Za razliku od ovih pisama, u Hrvatskom listu nalazimo i relativno vedrije dopise. Jedan takav uputili su bjegunci iz krničke općine koji su bili smješteni u južnoj Moravskoj, u hustopečkom poglavarstvu. Oni tvrde da je stanje kod njih ipak nešto bolje nego u ono u Gmündu, iako nije niti ovdje sjajno. Svi čekaju da im se dozvoli povratak, no uglavnom ih se samo popisuje. Kažu da im je dozvoljeno uzeti sve što posjeduju i mogu ponesti, no izgleda da je došlo do problema glede transporta. Optimističnim tonom pišu o svojoj djeci. Kažu da djeca polaze češke škole i da jako dobro napreduju te da im osvjetljavaju obraz. No, smatraju da će problem nastati kada se vrate kući. Smatraju da je neprihvatljivo da im po povratku djeca ostanu bez obrazovanja, niti da se vrate načinu obrazovanja kakav je bio prije evakuacije. Ovo su stajalište čvrsto zauzeli. Kažu da su provođenjem dvije i pol godine u prosvjećenju Moravskoj, gdje svaka žena, muškarac i dijete znaju čitati i pisati, shvatili važnost škole i da neće dozvoliti da ih se iskorištava zbog njihovog neznanja. Čvrsto tvrde da će po tom pitanju ustrajno tražiti svoja prava kod nadležnih vlasti. Dalje u pismu navode svoje zahtjeve u vezi otvaranja škola u Istri i planove oko ostvarivanja tih zahtjeva.⁶³

No, nisu istarski evakuirani trpjeli teške uvjete samo u logorima. Teškoće su ih pratile i na putu kući. Članak pod nazivom „Kako ih se dočekuje...“ opisuje kako se bjegunci vraćaju kućama. Autor započinje tekst izjavom da se „iznemogli, izubijani, i polumrtvi vraćaju naši patnički bjegunci.“. Nakon više godina provedenih u tuđini oni se vraćaju u prazne kuće gdje ih čekaju goli zidovi. Nakon što su pretrpjeli nesreće svih vrsta po logorima, vraćaju se vlakom do željezničke stanice u Vodnjanu gdje

⁶¹ „Jadi naših bjegunaca“, *HL*, br. 894, 2. I. 1918., 3.

⁶² „Naši bjegunci“, *HL*, br. 895, 3. I. 1918., 2.

⁶³ „Dopis iz Moravske“, *HL*, br. 902, 10. I. 1918., 3.

moraju čekati od 24 do 48 sati u čekaonici da bi im općina Vodnjan doznačila kola za prevoz do kuće. Autor članka apelira na vlasti da dežurna kola stoje stalno na kolodvoru kako bi se ovakve situacije izbjegle.⁶⁴ U drugom članku navode se problemi drugačije prirode. Autor teksta kaže kako kod napuštanja domova nije bilo potrebno imati niti sliku niti putovnicu da bi im se na povratku otežavalo na sve moguće načine. Da bi dobili potrebnu legitimaciju za boravak u tvrđavnom području moraju do 8 sati doći u redarstvo u Puli. Problem se javlja jer zapovjednik redarstva odlazi iz ureda već u 9 sati i 30 minuta pa se većina ljudi, nakon nepotrebnog čekanja, mora vratiti kući bez legitimacije. Vlastima se zamjera i to što su ljudima uzeli svu imovinu kada su odlazili, a sad su prepušteni sami sebi i nitko o njima ne brine. Iako su za rekvizirane stvari dobili malu naknadu, nju su morali potrošiti na put.⁶⁵ Jedan drugi napis javlja da se vratilo 279 bjegunaca iz Donje Austrije i da su u Beču morali na zimi čekati 27 sati, a od kuće do stanice su morali pješaćiti čak 2 ili 3 sata. Vlastima se ovdje zamjera što su kod evakuacije područja otpremali 700 do 800 ljudi dnevno, da bi ih vraćali tek po nekoliko stotina mjesečno.⁶⁶

Osim teškog povratka kući, bjegunci su nailazili na probleme i kod primanja potpore. Naime, u nekim područjima za prihvata bjegunaca ukidali su vojničku potporu⁶⁷ i doznavačavali novu bjegunačku potporu. Iznimku su predstavljali samo neki kotarevi u Moravskoj koji su isplaćivali obadvije potpore, kako je to bilo utvrđeno i zakonom. Po povratku u mjesto stalnog prebivališta tražili su da im se isplate sve zaostale potpore, no odgovora nisu dobili.⁶⁸ Da je dolazilo do problema s potporom pokazuje i saopćenje Središnjeg odbora za povratak bjegunaca i obnavljanje Primorja iz Beča. Nakon što su čuli da oblasti u kojima su logori tjeraju bjegunce na povratak i ukidaju im bjegunačku potporu upozorili su da je takvo postupanje protuzakonito. Odbor je istaknuo da bjegunci moraju ostati u mjestima svojeg privremenog boravka da bi mogli i dalje primati tu vrstu potpore.⁶⁹ Da je problema s isplaćivanjem potpora bilo dokazuje i objava Zakona o zaštiti bjegunaca od 31. prosinca 1917. godine kojom se nastoje regulirati i obznaniti prava bjegunaca.⁷⁰

⁶⁴ „Kako se ih dočekuje...“, *HL*, br. 907, 15. I. 1918., 3.

⁶⁵ „Bjegunci“, *HL*, br. 912, 20. I. 1918., 2.

⁶⁶ „Vraćanje bjegunaca“, *HL*, br. 913, 21. I. 1918., 2.

⁶⁷ Potpora koju su dobivale obitelji čiji su hranitelji bili u vojsci.

⁶⁸ „Jedan upit“, *HL*, br. 914, 22. I. 1918., 2.

⁶⁹ „Povratak bjegunaca“, *HL*, br. 915, 23. I. 1918., 2.

⁷⁰ „Zakon o zaštiti bjegunaca od 31. prosinca 1917“, *HL*, br. 919., 27. I. 1918., 2.

Za razliku od uobičajenih pisama u kojima evakuirci opisuju uvjete u tuđini, Hrvatskom se listu javlja i jedan bjegunac povratnik. On zapravo piše pismo onim bjeguncima koji su još uvijek u privremenim boravištima. Opisuje loše uvjete koji su ga dočekali kada se vratio kući. Kaže da su ga dočekali prazna kuća i opustošeno imanje. Komentira da sve izgleda kao da se tamo rat vodio, a ne da je prošla samo domaća vojska. Javlja da je čuo da je svim bjeguncima dozvoljen povratak, no da vlada mora riješiti pitanje transporta zbog nedostatka ugljena i vlakova.⁷¹

Vraćanje pulskih bjegunaca službeno je započelo u veljači 1918. godine. Nadležno ministarstvo je odobrilo povratak prve grupe bjegunaca iz Pule, a grupa koja se trebala vratiti brojala je 5000 ljudi. Prioritet su, u ovome slučaju, bile radničke obitelji.⁷² Za razliku od bjegunaca iz Pule koji su vraćani periodično, povratak seoskog stanovništva koje je bilo evakuirano odvijalo se puno frekventnije. Obznanom u jednom od brojeva Hrvatskog lista dano je na znanje kojih odredbi se treba držati seosko stanovništvo pri povratku u svoje domove. Za stanovništvo iz grada povratak se, prema toj obznani, odobrava prema zamolbi za svaki poseban slučaj i to ovisno o razini potrebe.⁷³ U istom se broju nalazi drugi članak koji objašnjava da se Pulski bjegunci samo u iznimnim slučajevima vraćaju u grad zbog poteškoća oko transporta i aprovizacije.⁷⁴ Kako se sve više ljudi vraćalo u Istru (uglavnom seosko stanovništvo) tako su i stizale vijesti o teškom životu u logorima gdje su glad i smrtnost bili veliki⁷⁵, ali i o teškom putu doma nakon kojeg moraju spavati na podu čekaone (jer im vlak stiže u noći) ili pješaćiti s malom djecom, starim ljudima i svom prtljagom, a bez ikakve pomoći.⁷⁶

Već i u podmaklom stadiju vraćanja bjegunaca problemi s isplatom potpora još uvijek postoje. Tekst namijenjen Komisiji za bjegunačku i vojničku potporu tvrdi da i šest mjeseci nakon povratka ljudi još uvijek ne dobivaju potporu koja im po zakonu pripada.⁷⁷ Uredništvo Hrvatskog lista se informiralo o ovom pitanju te je nekoliko dana kasnije saopćilo i odgovor u kojem opisuje koji je postupak kod izdavanja potpora te objašnjava da do problema dolazi zbog velikog broja molbi koje se ne

⁷¹ „Bjegunački jadi“, *HL*, br. 919, 27. I. 1918., 3.

⁷² „Povratak puljskih bjegunačkih obitelji“, *HL*, br. 926, 3. II. 1918., 3.

⁷³ „Obznana“, *HL*, br. 937, 14. II. 1918., 3.

⁷⁴ „Povratak puljskih bjegunaca“, *Isto*, 3.

⁷⁵ „Vraćanje naših bjegunaca“, *HL*, br. 940, 17. II. 1918., 2.

⁷⁶ *Isto*, 3.

⁷⁷ „Komisiji za bjegunačku i vojničku potporu“, *HL*, br. 1077, 11. VII. 1918., 3.

stignu procesuirati.⁷⁸ Krajem mjeseca, napokon je javljeno kada će biti isplaćivani vojnički doprinosi za uzdržavanje i bjegunačke potpore⁷⁹, da bi u prvoj polovici idućeg mjeseca bio objavljen tablični raspored isplate bjegunačkih potpora.⁸⁰

Krajem listopada 1918. godine napokon je odobren povratak veće grupe ljudi na područje grada Pule. Određeno je da se u grad vraća 10.000 bjegunaca, a objava je izdana kako bi se uspjele završiti pripreme za njihov prihvat. U istoj se objavi naglašava da su prilike u Puli dosta loše te da niti sigurnost nije potpuno dostignuta, pa iz tog razloga ovaj povratak nije obavezan, a oni koji odluče ostati u zaleđu i dalje će primati bjegunačku potporu.⁸¹

Istarski bjegunci, raspoređeni u bjegunačkim logorima diljem Monarhije, ratne su godine proveli u teškim životnim uvjetima. Situacija se razlikovala s obzirom na lokaciju logora, pa su oni u Mađarskoj bili na najgorem glasu, austrijski logori bili su nešto prihvatljiviji, dok je najbolja situacija bila u logorima u Moravskoj. Zbog loših uvjeta i smrtnost je bila prilično visoka, naročito među djecom. U ovoj situaciji nije pomogla niti činjenica da su u tim zemljama postojale velike razlike u mentalitetu, načinu ishrane te klimi. Nakon što su prošli kalvariju od nekoliko godina izbjeglištva, bjegunci se vraćaju na svoja seoska imanja koja su tijekom brojnih rekvizicija opustošena. Što se pulskih evakuiraca tiče, onih koji su bili smješteni u Moravskoj, shvatili su važnost obrazovanja zahvaljujući češkim školama koje su pohađala njihova djeca. Svijest o važnosti školstva na materinjem jeziku jača i navješta promjene u toj sferi gradskog života, dok sami bjegunci sve čvršće stoje iza svojih stajališta.

⁷⁸ „Bjegunačke potpore“, *HL*, br. 1080, 14. VII. 1918., 3.

⁷⁹ „Isplate vojničkih doprinosa za uzdržavanje i bjegunačkih potpora“, *HL*, br. 1097, 31. VII. 1918., 2.

⁸⁰ „Isplate bjegunačkih potpora“, *HL*, br. 1109, 12. VIII. 1918., 2.

⁸¹ „Povratak puljskih bjegunaca“, *HL*, br. 1185, 27. X. 1918., 2.

3. NARODNA SLAVLJA I BLAGDANI

Narodna slavlja i blagdani uobičajeni su dio svakodnevice svakog grada i svakog vremenskog perioda. Pula u vrijeme Prvoga svjetskog rata nije bila izuzetak. Iako literature o ovoj tematici nema mnogo, Hrvatski list u svojim tekstovima daje dobar uvid u ovaj segment pulskog socijalnog života tog razdoblja. U raznim se člancima može vidjeti kako su se slavili blagdani i obljetnice nekih važnijih događaja, a osim toga, može se vidjeti i kako su se obilježavanja tih blagdana i slavlja mijenjala kroz godine.

Osim toga, kroz godine se mijenjao i način oglašavanja proslava, pa se može vidjeti razlika u najavama sa početka rata i na samom kraju rata. Dok su objave iz prve godine izlaženja lista prilično šture i sažete, u zadnjoj godini izlaženja lista one su bogatije i raskošnije te detaljnije. Uglavnom se slave uobičajeni blagdani kao što su Božić i Nova Godina, ali slave se i rođendani, imendani i godišnjice vladavine cara i carice te ponekad i neka vojna postignuća (pobjede, primirja). U zadnjoj godini rata i izlaženja Hrvatskog lista proslave bivaju sve više obojene nacionalnim bojama. Važno je napomenuti i da su proslave u prvoj godini izlaženja lista bile dosta skromnijeg karaktera zbog rata koji je bio u tijeku.

Jedan od prvih napisa koji govori o slavlju izašao je u četvrtom broju lista. Riječ je o proslavi rođendana „svete braće Ćirila i Metoda“. Družba Svetog Ćirila i Metoda za Istru osnovana je 1893. godine u Puli, da bi joj dvije godine kasnije sjedište bilo u Opatiji. Svrha Družbe bila je podizanje i održavanje hrvatskih škola u Istri, a glasila je kao kulturno-prosvjetna udruga. Osnovana je kao protuteža talijanskim društvima koja su masovno otvarala talijanske škole kako u gradu, tako i na selu. Članovi Družbe imali su zadatak prikupljati novac i otvarati hrvatske škole te u njima namještati hrvatske učitelje. Rad Družbe se ugasio nakon što je Italija okupirala Istru nakon Prvog svjetskoga rata.⁸² U tekstu spomenutog članka spominje se kako su se svake godine organizirale „Družbine zabave“ na kojima su se sakupljali prinosi, no zadnje dvije godine to nije moguće, niti je primjereno, zbog ratnog stanja. Kako ovaj dan nebi prošao neobilježeno, ravnateljstvo Družbe poziva sve koji su ostali u gradu nakon evakuacije, da se sjete Družbe i doniraju koliko im to njihove

⁸²Petrić, Hrvoje, „Družba Sv. Ćirila i Metoda za Istru“, Hrvatski povijesni portal, <http://povijest.net/druzba-sv-cirila-i-metoda-za-istru/>, 11. kolovoza 2017.

prilike dozvoljavaju. Na kraju teksta ravnateljstvo zahvaljuje sestrinskim udruženjima na potpori kao i građanima na prinosima.⁸³ Desetak dana kasnije ravnateljstvo javlja kako te godine nije sakupljena niti približna količina prinosa kao prošlih godina, a razlog tome vide u odsudstvu radnog stanovništva Pule koje je raštrkano po bojištima. Poručuju da će prinose nastaviti prihvaćati i dalje.⁸⁴

I proslave povodom godišnjica raznih bitaka nisu bile neobična pojava. Tako se slavi i godišnjica bitke kod Visa, odnosno godišnjica pobjede mornarice kod Visa 1866. godine. U tu je svrhu objavljen kratak program proslave koji je uključivao mornaričku glazbu na više punktova u gradu i tihu misu u mornaričkoj crkvi.⁸⁵ Već u idućem broju podnosi se izvještaj o ovoj proslavi. Tekst govori o tome kako je mornarička glazba prolazila kroz grad dok je mnoštvo klicalo i vikalo. Grad je bio propisno okićen zastavama, a uočeno je i nekoliko slovenskih zastava. Održana je i misa, kao što je bilo i najavljeno, a program se nastavlja još jednim koncertom u gradu.⁸⁶

Jedna druga proslava najavljena je nešto kasnije. Radi se o proslavi rođendana cara i kralja Franje Josipa I. povodom koje su Slaveni Pule pozvani da okite svoje kuće crno-žutim, bijelo-crvenim te hrvatskim i slovenskim zastavama kako bi pokazali da su vjerni caru i domovini, a pozivaju se i na davanje dobrovoljnih prinosa.⁸⁷ U istom broju je objavljen i program slavlja (gdje će se održavati koncerti i mise).⁸⁸ Već u idućem broju uredništvo donosi izvještaj sa proslave. Grad je već od podneva bio okićen, a glazbu koja je išla po gradu pratila je gomila ljudi dobrog raspoloženja. Svirale su se vesele koračnice, među kojima su se mogle čuti i one hrvatske kao što je „Oj Hrvati, Oj junaci!“.⁸⁹ Idući broj izvještava o tome gdje su se sve služile mise povodom svečanog događaja.⁹⁰

Kao što je već spomenuto, slavile su se i nove vojne pobjede, pa je povodom pobjede savezne vojske u Rusiji, Pula tri dana bila okićena zastavama.⁹¹ Često

⁸³ „Narodni blagdan“, *HL*, br. 4, 5. VII. 1915., 2.

⁸⁴ „Narodni blagdan“, *HL*, br. 11., 11.-13. VII. 1915., 2.

⁸⁵ „Slavlje godišnjice bitke kod Visa“, *HL*, br. 16, 19. VII. 1915., 2.

⁸⁶ „Proslava viškog boja“, *HL*, br. 17, 30. VII. 1915., 3.

⁸⁷ „Slaveni Pule!“, *HL*, br. 41, 17. VIII. 1915., 2.

⁸⁸ „U proslavu cesarevog rođendana“, isto, 2.

⁸⁹ „Mirozov“, *HL*, br. 42, 18. VIII. 1915., 3-4.

⁹⁰ „Cesarev dan u Puli“, br. 43, 19. VIII. 1915., 2.

⁹¹ „Pula u zastavama“, br. 53, 31. VIII. 1915., 2.

korištenje zastava u svrhu raznih proslava povećalo je potražnju ove robe, pa opskrbeni ured stavlja zastave u prodaju. S obzirom da je potražnja za zastavama povodom carevog rođendana naglo porasla, pripremljena je velika količina zastava i preporučeno je da se kupe na vrijeme u svrhu proslave carevog imendana. Zastavice su se mogle kupiti u mjesnom opskrbnom uredu.⁹² Carev imendan proslavljen je na sličan način kao i rođendan: mimohod mornaričke glazbe, mnoštvo ljudi, okićeni grad i misa.⁹³

Na malo drugačiji način najavljeno je obilježavanje godišnjice vladavine Franje Josipa I.. Vojničko zapovjedništvo u Grazu, zajedno sa ratnim lučkim zapovjedništvom u Puli, povodom ove obljetnice organiziralo je, za dan 2. Prosinca 1915. godine, prikupljanje donacija za „Zakladu carskog jubileja u korist sirota vojničkih osoba“. Ovim povodom su i predsjedništvo mjesnog Crvenog križa i odbor za ratnu opskrbu odlučili da će svi prihodi od kinematografskih predstava i prodaje domoljubnih suvenira i znakova biti namjenjeni spomenutoj zakladi. U istu je svrhu najavljena i donacija polovice ukupnih prihoda „zaklade za udove i sirote“.⁹⁴

U uvodu je spomenuto kako su na snazi u ovo vrijeme bile zabrane paljenja rasvjete nakon 21 sata, a zamračivanje prozora nakon tog vremena bilo je obavezno, Dušni se dan 1915. godine u Puli slavio malo drugačije. Preporučeno je da se tih dana ne pale svijeće u spomen mrtvima, nego da se rađe sjete svojih mrtvih putem molitve ili dobrovoljnih prinosa.⁹⁵

67. godišnjica vladanja cara također je proslavljena malo drugačije. Umjesto povorki, glazbe i slavlja na raznim punktovima u gradu, organizirana je akcija sakupljanja prinosa za djecu čiji su roditelji poginuli na bojištu. Sam oglas ove akcije istaknut je velikim slovima i poduljim tekstom. U njemu se daje na znanje da je sam car tražio da se ove godine ne slavi ova godišnjica na uobičajen način, već da se sredstva koja bi se potrošila na proslavu uplate „Zakladi za našu djecu“. U ovu će svrhu mjesna podružnica Crvenog križa organizirati sabiranje u novcu za ratnu siročad. U raznim djelovima grada Crveni križ je najavio postavljanje „škrabica“ s

⁹² „Kupovanje zastavica“, *HL*, br. 73, 31. VIII. 1915., 2.

⁹³ „Imendan Njegovog Veličanstva“, *HL*, br. 83, 4. X. 1915., 2.

⁹⁴ „Zaklada carskog jubileja u korist sirota vojničkih osoba“, *HL*, br. 100, 22. X. 1915., 2.

⁹⁵ „Dušni dan“, *HL*, br. 109, 31. X. 1915., 2.

natpisom „Za sirote naših vojnika prigodom proslave nastupa Njegovg Veličanstva na prestolje“, a akcija sakupljanja trajat će do 3. prosinca.⁹⁶

Božić se nije slavio samo u domovima onih koji su ostali u gradu već i u nekim od javnih ustanova. Vezano uz to, zaposlenici posadne bolnice u Puli obilježili su ovo blagdansko vrijeme kako bi bolesnicima koji su se tamo našli, ipak malo uljepšali boravak u bolnici. U nekim su paviljonima postavljena božićna drvca, a uz pranju glasovira pjevale su se božićne pjesme. Lječnici su tom prigodom održali govor ne bi li utješili i ohrabрили svoje pacijente. Obilazili su paviljone šireći blagdansko raspoloženje, a sami bolesnici dobili su poklone, uglavnom u vidu slatkiša i voća.⁹⁷

Godina 1918. započinje proslavom rođendana njemačkog cara Vilima II. Tom je prigodom cijela Pula bila okićena zastavama, a zastave su izvjesili i brodovi. Gradom je zavladao opće oduševljenje zbog rođendana savezničkog vladara, a primjećene su i njemačke zastave.⁹⁸

Možda najveća promjena u atmosferi i raspoloženju povodom proslava može se vidjeti na primjeru slavlja povodom sklapanja mira između Centralnih sila i Rusije u Brest-Litovsku. U članku koji govori o proslavi mirovnog sporazuma uspoređuju se proslave koje su se održavale na samom početku rata, sa spomenutom proslavom. Autor kaže da su se u početku zastave vadile povodom svake pobjede vojske i svakog novog zauzetog teritorija. No, pobjede su se nizale, teritoriji osvajali, ali ljudima nije bilo bolje, a mir se nije činio bližim. Svakim novim osvajanjem i pobjedom samo je rastao broj živežnih karata (iskaznica) koje su ljudi morali imati. Među stanovništvom je zavladao jad, očaj i bijes. Karte su se gomilale i nisu se mogle potrošiti, a za svaku potrebnu robu trebalo je po novu kartu. No, zastave su i ovom prigodom bile izvješene, ali dan nakon sklapanja mira, zbog kiše. Ljudi na njih više ne reagiraju kao prije, pa autor teksta tvrdi da bi svi bili puno zahvalniji i sretniji da im netko u grad doveze prekopotrebne živežne namirnice jer u gradu vlada glad. U tom bi slučaju svi veselo viješali zastave i veselili se i slavili po ulicama. Ovako, na vijest o miru ljudi reagiraju kao da je riječ o nečem stranom što se njih baš previše i ne tiče.⁹⁹

⁹⁶ „Poziv!“, *HL*, br. 134, 25. XI. 1915., 2.

⁹⁷ „Badnja večer u c. i k. posadnoj bolnici br.2. u Puli“, *HL*, br. 166., 28. XII. 1915., 2.

⁹⁸ „Rodjendan Njeg. Vel. cara Vilima“, *HL*, br. 920, 28. I. 1918., 2.

⁹⁹ „Zastave se naše viju...!“, *HL*, br. 957, 6. III. 1918., 2.

Novost u zadnjoj godini rata bile su proslave rođendana/imendana carice. Naime, nakon smrti Austro-Ugarskog cara Franje Josipa, na prijestolje dolazi njegov pranečak Karlo sa svojom ženom Zitom od Burbon-Parme. Carica Zita imala je velik utjecaj na svog supruga. Ona je puno prije njega uvidjela opasnosti koje prijete Monarhiji u slučaju da se rat otegne na još duži vremenski period, pa nije htjela da se sudbina Monarhije veže, ili žrtvuje, za interese Njemačke.¹⁰⁰ Zita je bila jaka ličnost i, vjerojatno, su iz tog razloga priređivane proslave i njezinog rođendana. Već nekoliko dana prije obavještavaju se župni i općinski uredi da se povodom caričinog rođendana moraju održati svećane mise i izvjesiti zastave na sve javne zgrade.¹⁰¹ Dva dana kasnije Hrvatski list objavljuje prigodan tekst o carici. U njemu je izraženo divljenje i zahvalnost novoj carici zbog njezinog zalaganja za sklapanje mira. Ona ulijeva narodu nadu u bolje sutra, a narod osjeća posebnu bliskost prema njoj.¹⁰² Sama proslava rođendana odvijala se kao i obično, održavanjem svetih misa i mimohodom mornaričke glazbe, kao i vješanjem zastava po gradu. U izvještaju sa proslave iskazuje se sva zahvalnost i privrženost carici Ziti, a ističe se i nada u skorašnji mir i Zitu kao kraljicu Jugoslavije – ovo je novi momenat u svijesti naroda i izražava želju za ujedinjenjem svih jugoslavenskih naroda pod krunom monarhije. No o tome će biti govora kasnije.¹⁰³

Rođendan cara Karla 1918. godine proslavljen je u velikom stilu. Pripreme su započele objavom programa događanja. Najavljeno je podizanje raznih paviljona u kojima će se posjetiocima nuditi razni zabavni sadržaji. Posjetioци će na zabavi moći plesati uz raznovrsnu glazbu. Planirana je regata, natjecanje u plivanju i skakanju, utrka u vrećama i obična utrka. Organizirat će se natjecanje u ljepoti i lutrija. Prevoz do mjesta zbivanja je osiguran, a ulazak na zabavu koštat će 1 krunu. Svi prihodi od proslave namjenjeni su „Zakladi cara Karla“.¹⁰⁴ Nekoliko dana kasnije i službeno je objavljen poziv na svečanost koja će se održati na i oko broda „Adria“, a uz poziv je objavljen i detaljni program proslave. Zanimljivo je upozorenje da će se jelo i piće moći kupovati isključivo blagajničkim bonovima, a nikako novcem. Razlog tome je nastojanje da se izbjegnju poteškoće kod mijenjanja novca zbog nestašice sitnijeg

¹⁰⁰Kardum, Livija, „Mirovni pokušaj Austro-ugarskog cara Karla 1917. godine“, *Politička misao: časopis za politologiju*, 1 (37) 2000., 25-27.

¹⁰¹„Svim župnim i općinskim uredima“, *HL*, br. 1000, 25. IV. 1918., 2.

¹⁰²„Imendan naše carice“, *HL*, br. 1002, 27. 4. 1918., 1.

¹⁰³„Rodjendan naše carice“, *HL*, br. 1014, 9. V. 1918., 3.

¹⁰⁴„Prigodom carevog rodjendana“, *HL*, br. 1110, 13. VIII. 1918., 2.

novca.¹⁰⁵ Na sam dan carevog rođendana po Puli su bile izvještene (kao i obično povodom takvih prilika) razne zastave. No, uz savezničke i one državne, nije bilo hrvatskih zastava. Pa se opominje da se izvjesi i hrvatske zastave.¹⁰⁶ Sama svečanost prošla je u veselom tonu. Grad je bio gotovo prazan jer su svi bili na proslavi kamo su neprestano vozila dva tramvaja koja su bila potpuno popunjena. Na mjestu održavanja zabave bilo je veselo i šaroliko. Pilo se i jelo te plesalo, a oko raznih paviljona su se gužvali svi slojevi društva. Centralni događaji ipak su se odvijali na obali, a uključivali su razne igre i natjecanja u kojima su se naročito istakli Dalmatinci. Cijela manifestacija privukla je mnogo ljudi i samim time sakupljena je znatna svota novaca.¹⁰⁷

Najznačajnija svečanost i proslava u Puli, i to tijekom cijelog trajanja rata, je razumljivo bila ona povodom preuzimanja pulske kopnene vojske i mornarice od strane Jugoslavenskog narodnog odbora u Puli. Ovim je činom ostvarena težnja jugoslavenskih naroda za slobodom, pa se taj dan u Puli slavilo. Skinuti su svi strani natpisi, a zamijenile su ih slovenske, hrvatske i srpske vrpce te i pokoja češka crveno-bijela vrpca. Cijeli narod je živnuo i lica im više nisu bila smrknuta.¹⁰⁸ Slavilo se i prilikom dolaska izaslanika Narodnog vijeća koje je narod čekao ispred zgrade lučkog admiralata¹⁰⁹, u 17 sati ispaljen je 21 hitac iz topa, a na pulskom kaštelu bila je izvješena jugoslavenska trobojnica.¹¹⁰ Po gradu su ljudi hodali okićeni u povorkama i veselo klicali i pjevali, a i cijeli grad je bio okićen i pun jugoslavenskih trobojnica. Crno-žute zastave su u potpunosti nestale. Kasnije tog dana organiziran je niz manjih manifestacija od strane mornara koji su obilazili grad i pjevali koračnice te srpske, hrvatske i slovenske narodne pjesme.¹¹¹ U kontekstu novoostvarene slobode, Hrvatski list prenosi vijest iz Beograda da je odlučeno da će se, u spomen narodnog ujedinjenja, 1. prosinac od sada proglasiti narodnim blagdanom.¹¹²

Zadnje slavlje u 1918. godini pripalo je Česima. Ovo slavlje organizirano je povodom obljetnice bitke na Bilj Gori (1620. godine) u kojoj je Češki narod izgubio

¹⁰⁵ „Svi na carevu svečanost!“, *HL*, br. 1113, 16. VIII. 1918., 2.

¹⁰⁶ „Carev rođendan“, *HL*, br. 1114, 17. VIII. 1918., 2.

¹⁰⁷ „Careva svečanost“, *HL*, br. 1115, 18. 8. 1918., 2.

¹⁰⁸ „Pula i iskrenom svečanom raspoloženju“, *HL*, br. 1189, 31. VIII. 1918., 2.

¹⁰⁹ „Prvi dan jugoslavenske mornarice“, *HL*, br. 1190, 1. XI. 1918., 1.

¹¹⁰ „Jugoslavenska mornarica“, *Isto*, 1.

¹¹¹ „Manifestacije u Puli“, *HL*, br. 1190, 1. XI. 1918., 2.

¹¹² „Narodni jugoslavenski blagdan“, *HL*, br. 1230, 11. XII. 1918., 2.

svoju samostalnost. Uredništvo lista navodi da će ove godine, za promjenu, ovo slavlje proći u vedrijem tonu zbog svih aktualnih događaja. Prisustvovali su svi Česi koji se još uvijek nisu uspjeli vratiti svojim kućama.¹¹³ Ovo je slavlje bilo jedno od većih slavlja u Puli uopće. Održala se velika povorka i mnogi govori istaknutijih osoba. Vijorile su se češke, jugoslavenske, talijanske i američke zastave, a grad je uhvatila kolektivna euforija.¹¹⁴

Iz tekstova o narodnim slavljima i blagdanima koji su se obilježavali možemo vidjeti da su, većinu ovog perioda, takve manifestacije svedene na minimum. Proslave su se održavale vješanjem zastava po gradu i glazbenim mimohodima. Nije postojao razrađeni i detaljan program događaja, a zbog evakuacije nije prisustvovalo niti mnog ljudi. Najveće manifestacije odvijale su se povodom carevog rođendana, a kasnije i povodom rođendana njegove žene. Tek krajem rata javljaju se slavlja koja su temeljitije planirana i jasnije oglašavana. U zadnjoj godini rata proslave podrazumijevaju mnoštvo paviljona s različitim programima, razna natjecanja i plesne zabave. Tome je, svakako, pridonio i povratak jednog većeg djela bjegunaca.

¹¹³ „Češko slavlje“, *HL*, br. 1195, 6. XI. 1918., 2.

¹¹⁴ „Jučerašnje slavlje“, *HL*, br. 1198, 9. XI. 1918., 1.

4. ŽIVEŽNE NAMIRNICE I ORGANIZACIJA APROVIZACIJE

Ratno stanje teško pogađa sve aspekte života, pa tako i prehranu stanovništva. Iako je Pula bila evakuirana za vrijeme rata, ona nije bila prazna. Već je spomenuto tko je sve mogao/morao ostati na području grada no nije spomenuto kako su ti stanovnici dolazili do živežnih namirnica i kako je prehrana i dijeljenje živeža bilo organizirano.

Kako bi spriječile trgovce da zloupotrebljavaju ratno stanje i dižu cijene namirnica, vlasti su bile primorane objavljivati odredbe o maksimalnim cijenama namirnica. Objave o maksimalnim cijenama živežnih namirnica, ali i ostalih predmeta, koje su odredile nadležne vlasti, objavljivane su u Hrvatskom listu. Zato možemo pratiti kako su se mijenjale cijene i koja je sve roba dolazila pod zaštitu države.

Prve živežne namirnice kojima je određena maksimalna cijena bile su, razumljivo, žitarice i kruh, a u sklopu objave prikazana je tablica maksimalnih cijena ovih namirnica prema većim državama Monarhije.¹¹⁵ Tjedan dana kasnije objavljene su maksimalne cijene drugih namirnica za mjesnu općinu Pula, a među njima su bili: govedina (različite cijene za prednji i zadnji dio), jaja, vino (istarsko), vino (iz drugih krajeva), opol i pivo. Ustanovljena je i nova maksimalna cijena za kruh, a za mlijeko još nije bilo odlučeno. Zanimljive su specifikacije za pića. Istarsko vino moralo je imati minimalno 9% alkohola, dok je ono iz drugih krajeva moralo imati barem 10%. Cijene piva varirale su ovisno o tome gdje se prodaju i koje su vrste, pa je prema tome bilo skuplje kupiti pivo u gostioni nego u skladištu.¹¹⁶

Jedna druga obznana naređuje da se cijene moraju jasno istaknuti na mjesto gdje ih svi mogu vidjeti, a da trgovci moraju omogućiti kupcima da sami besplatno važu namirnice. U slučaju da se trgovac ogлуši na ovu zapovijed, prijeti mu novčana ili, čak, zatvorska kazna.¹¹⁷ Iz ove objave može se zaključiti da su neki trgovci pokušavali prevariti svoje kupce prikazujući im krive cijene i važući im robu na sumnjiv način.

¹¹⁵ „Maksimalne cijene žitarica i brašna“, *HL*, br. 33, 7.-8.VIII. 1915, 2.

¹¹⁶ „Obznana“, *HL*, br. 39, 14.-15. VIII. 1915., 2.

¹¹⁷ „Obznana“, *HL*, br. 42, 18. VIII. 1915., 4.

Dalje su, s vremenom, kroz 1915. godinu, objavljivane maksimalne cijene (i nove maksimalne cijene) volovskog mesa¹¹⁸, teletine¹¹⁹, svinjetine¹²⁰, krumpira¹²¹, kave¹²², vina¹²³, ali i petroleja¹²⁴. Ista praksa nastavila se i u 1918. godini, pa nailazimo na objave o maksimalnim cijenama za janjce¹²⁵, goveđe meso¹²⁶ i špirit¹²⁷. Zanimljivo je istaknut da je u jednom trenutku objavljena i maksimalna cijena naknade za tiještenje ulja za seljake i za industriju.¹²⁸

Zbog krize koja je konstantno rasla, država je morala uvesti mjere rekvizicije i aprovizacije i na taj način kontrolirati gospodarstvo. Rekvizicija se protezala od namirivanja vojnih potreba do namirivanja potreba stanovništva i proizvođača. S druge strane, aprovizacija je imala zadaću da civile opskrbljuje živežnim namirnicama i potrepštinama potrebnim za preživljavanje. Ove su mjere provodile lokalne vlasti na način da su prvo zabranile svako slobodno trgovanje određenom robom, a nakon što bi vojska uzela dio ljetine, ostatak je otkupljivalo državno monopolno poduzeće. Zatim bi lokalna vlast pristiglu robu prodavala stanovništvu u trgovinama aprovizacije u unaprijed određenim količinama i rasporedu. Roba se mogla preuzeti isključivo uz posjedovanje određenih karata/iskaznica. Prve takve iskaznice izdane su 1915. godine za kruh i nazvane su „krušnim kartama“. Pomoću njih stanovništvo je moglo doći do žita, brašna i pekarskih proizvoda. Kako je vrijeme odmicalo sve je više robe dolazilo pod zaštitu države.¹²⁹ Vlasti su pod nadzor prvo stavljale sve zalihe pšenice, ječma, zobi, raži, kukuruza i meljiva druge vrste. Ove namirnice bilo je zabranjeno stavljati na tržište, ali i trošiti, otuđiti ili koristiti za krmu, bez dozvole države. Obveza vlasnika, bio on privatna osoba ili vojska/država, bila je da stalno obnavlja zalihe.

¹¹⁸ „Oglas“, *HL*, br. 59, 7. IX. 1915., 2.

¹¹⁹ „Oglas“, *HL*, br. 70, 20. IX. 1915., 2.

¹²⁰ „Obznana“, *HL*, br. 114, 5. XI. 1915., 2.

¹²¹ „Maksimalne cijene krumpira“, *HL*, br. 87, 9. X. 1915., 2.

¹²² „Petrolej i kava“, *HL*, br. 83, 5. X. 1915., 2.

¹²³ „Maksimalne cijene vina“, *HL*, br. 124, 15. XI. 1915., 2.

¹²⁴ „Petrolej i kava“, *HL*, br. 83, 5. X. 1915., 2.

¹²⁵ „Obznana“, *HL*, br. 932, 9. II. 1918., 2.

¹²⁶ „Nove cijene mesa“, *HL*, br. 934, 11. II. 1918., 2.

¹²⁷ „Maksimalna cijena špirita“, Isto, 2.

¹²⁸ „Općinama Istre“, *HL*, br. 895, 3. I. 1918., 2.

¹²⁹ Vukićević, Marko, „Gospodarstvo Banske Hrvatske u razdoblju od 1914. do 1918. Početak Prvoga svjetskog rata – izmjena gospodarskih okolnosti“, Prvi svjetski rat 1914.-1918. – pogled iz arhiva, Hrvatski državni arhiv, <http://prvisvjetskirat.arhiv.hr/Teme/ArticleId/63/oamid/485>, 9. kolovoza 2017.

Kako je dolazilo do problema oko opskrbe stanovništva, 1915. godine u Beču je osnovan Zavod za ratnu prehranu.¹³⁰

Kako bi stanovništvo koje je ostalo u gradu moglo doći do namirnica, izdavane su „živežne iskaznice“ koje su bile numerirane, te se prema tome stvarao raspored preuzimanja robe. U Hrvatskom listu izlazile su obavjesti o rasporedu dijeljenja namirnica ovisno o brojevima iskaznica.¹³¹

S vremenom su pri katastarskim općinama osnovana posebna povjerenstva za nabavu i raspodjelu racioniranih namirnica, tzv. odbori za aprovizaciju ili aprovizacione komisije. Ova su tijela javnim obavijestima putem Hrvatskog lista obavještavala stanovništvo o rasporedu dijeljenja i količini namirnica, a u tu su svrhu uvedene i bijele, crvene, zelene ili žute članske iskaznice.¹³²

Kao što je već spomenuto, Hrvatski list objavivao je sve novosti i obavijesti vezane uz aprovizaciju stanovništva. Kroz brojne članke može se isčitati kako je aprovizacija djelovala i sa kojim se problemima suočavala. Brojne su kritike, kako stanovništva prema aprovizacijskom odboru/komisiji, tako i same komisije prema stanovništvu. Iščitavanjem ovih tekstova dobiva se i slika o tome kako se aprovizacija mijenjala tijekom vremena.

U jednom od ranijih brojeva Hrvatskog lista objavljeno je da je dužnost vlasnika zelenih legitimacija svoje zalihe hrane držati uvijek potpunima. U tu svrhu najavljene su inspekcije vođene od strane posebnog povjerenstva, a u slučaju kršenja ove obaveze oduzima se legitimacija u potpunosti¹³³ Ubrzo se, u svrhu uređivanja potrošnje mesa, uvode i legitimacije za kupovinu goveđeg, telećeg, ovčjeg mesa i svinjetine.¹³⁴ Dobar primjer uplitanja vlasti u trgovinu odnosi se na prodaju brašna. Jednom je odredbom naređeno trgovcima da do 15. dana tog meseca moraju prodati sve stare zalihe brašna.¹³⁵

Izgleda da se nisu svi držali propisanih cijena pošto je tvrđavni povjerenik morao upozoriti vlasnike trgovina da usklade svoje cijene voća i povrća sa

¹³⁰Mandić, 782-783.

¹³¹„Prodaja ribe“, *HL*, br. 902, 10. I. 1918., 2.

¹³²Mandić, 814.

¹³³„Važno za vlasnike legitimacija“, *HL*, br. 25, 29. VII. 1915., 2.

¹³⁴„Obavijest“, *HL*, br. 77, 23. IX. 1915., 2.

¹³⁵„Proizvodnja i promet brašna“, *HL*, br. 30, 4. VIII. 1915., 2.

cijenamana centralnoj tržnici.¹³⁶ Uskoro je sva trgovina voćem i povrćem zabranjena i povjerena isključivo aprovizijskom odboru.¹³⁷ Među ostalim, pod nadzor vlasti, ali tek kasnije, dolazi i maslinovo ulje i njegovi nusproizvodi. U tu svrhu otvoren je „ured za ulje“. Ulje se moglo prodavati samo tom uredu, a masline, ulje i ostale proizvode od maslina moglo se izvažati jedino dozvolom ovog ureda.¹³⁸

Prema objavama u idućim brojevima može se vidjeti kako su nestašice živežnih namirnica bile sve češće i sve veće. Prema jednoj od takvih objava vlada je zabranila konzumaciju mesa na jedan ili dva dana zbog porasta potražnje mesa na bojištima¹³⁹, a vino se više ne prodaje na bačve, već na litre.¹⁴⁰ Nešto kasnije, zbog nestašice ulja, hrvatska je vlada pozvala na sakupljanje koštica od bundeve iz kojih će se kasnije proizvoditi ulje i uljne pogače.¹⁴¹ Ove su nestašice bile nešto rijeđe (ili se po pisanju Hrvatskog lista tako čini) u 1918. godini. Ipak, bilo ih je, pa su se, zbog nestašice brašna, u jednom periodu, dijelili sniženi obroci koji su iznosili po 3 kg bijelog brašna po iskaznici i po 1 kg brašna za palentu.¹⁴² Zbog osiguranja dovoljnih količina mlijeka za djecu, dojenčad i njihove majke, jedno je vrijeme bilo zabranjeno i izdavanje mlijeka i bijele kave u javnim lokalima.¹⁴³

Aprovizacija stanovništva nije uvijek tekla kako treba. Dugi redovi i nemogućnost preuzimanja robe stvarali su nezadovoljstvo u narodu. Godine 1915. javljaju se prigovori u vezi dijeljenja brašna. Žene koje su dolazile podići svoju količinu brašna morale su na tržnicu odlaziti čak četiri do pet puta da bi dobile brašno, a vremenske prilike im nisu išle na ruku. Ovdje je riječ bila o lošoj organizaciji pa se nude svajeti kako da se ona poboljša. Istovremeno se prigovara i zbog nemogućnosti da se dođe do jaja.¹⁴⁴

Neprilike i prigovori oko aprovizacije nastavili su se i u 1918. godini. Povjerenstvo za aprovizaciju u Puli, već 1. siječnja priopćuje svoj odgovor na brojne prigovore o dugim redovima kod preuzimanja robe, ali i zbog neuvažavanja tih

¹³⁶ „Važno za prodavače voća“, *HL*, br. 33, 7.-8. VIII. 1915., 2.

¹³⁷ „Prodaja povrća“, *HL*, br. 45, 21.-22. VIII. 1915., 2.

¹³⁸ „Ulje“, *HL*, br. 899, 7. I. 1918, 2.

¹³⁹ „Nestašica mesa“, *HL*, br. 79, 30. IX. 1915., 2.

¹⁴⁰ „Prodaja vina“, *HL*, br. 80, 1. X. 1915., 2.

¹⁴¹ „Ulje od koštica“, *HL*, br. 106, 28. X. 1915., 2.

¹⁴² „Aprovizacija“, *HL*, br. 904, 12. I. 1918., 2.

¹⁴³ „Zabrana izdavanja mleka i bele kave u javnim lokalima“, *HL*, br. 1113, 16. VIII. 1918., 2.

¹⁴⁴ „Neka bi se uvažilo“, *HL*, br. 133., 24. XI. 1915., 2.

primjedaba. Povjerenstvo je u priopćenju za duge redove okrivilo stanovništvo jer, umjesto da slušaju odredbe, oni odmah prvi dan idu pokupiti svoju robu pa redovi nastaju zbog prevelike potražnje odmah u prvom danu. Odgovoraju i na prijedlog o predavanju jednog dijela zalihe robe trgovcima i to rezolutno odbijaju tvrdeći da bi na taj način moglo doći do povišenja cijena. No, tvrde da, ako će za to biti potrebe, će otvoriti dodatne trgovine. Po pitanju prigovora naglasili su da se ovakvi problemi trebaju rješavati unutar Povjerenstva, a ne putem novina i javnosti.¹⁴⁵ Osim dugih redova, problemi su se javili i zbog pokušaja ilegalne prodaje robe. Tako saznajemo da je vinarski ured za Istru saopćio općinama Istre da imaju informaciju kako su mnogi proizvođači svoje vino prodali krčmarima, trgovcima i privatnicima bez da su prethodno ishodovali dozvolu tog ureda. Pozivaju nadležne službe da hitno istraže ovaj slučaj.¹⁴⁶ U silnoj neimaštini i oskudici hrane dolazilo je i do prevara kod preuzimanja robe. Gradska aprovizacija zabilježila je, tijekom siječnja 1918. godine, iznadprosječno mnogo slučajeva u kojima su ljudi aprovizacijskom povjerenstvu prijavljivali izgubljene iskaznice da bi kasnije temeljem tih prijava tražile preuzimanje robe. Zabilježen je i veliki broj pritužbi da osoblje koje prodaje robu otkida cijele kupone i cijene umjesto polovičnih. Kako bi se spriječila zloupotreba kupona i prijava o gubitku iskaznica za dobivanje veće količine robe od one koja pojedincu pripada, objavljeno je da se gubitak iskaznice više neće uzimati u obzir, a isto vrijedi i za naknadne reklamacije oko otkidanja kupona.¹⁴⁷

U zadnjoj godini rata dolazi do velikog zaokreta u organizaciji aprovizacije. Sve je počelo objavom tršćanskog lista „Edinost“ kojom se šalje poziv svim općinskim glavarstvima u Istri na zajedničko savjetovanje. Razlog tome bio je taj da je namjesništvena aprovizaciona komisija čiji je zadatak bio da brine za Primorje, Istru i Trst zaustavila svako slanje živežnih namirnica u Istru zbog navodnog problema s prevozom. Uz to, najavili su da više neće slati niti ikakve uljarice jer smatraju da Istra ima dovoljno ulja. Nisu uvažili prijašnje izvještaje o teškom stanju u kakvom se Istra našla, a nisu uvažili niti činjenicu da su uništeni svi ovogodišnji poljski plodovi. Jedino što nije bilo uništeno je vino, no od njega se ljudi ne mogu prehraniti.¹⁴⁸ Zbog prekida dovoza živeža oglasila se i zemaljska upravna komisija markgrofovije Istre

¹⁴⁵ „Aprovizaciono povjerenstvo u Puli“, *HL*, br. 893, 1. I. 1918., 2.

¹⁴⁶ „Vinarski ured za Istru“, *HL*, br. 896, 4. I. 1918., 2.

¹⁴⁷ „Iz gradske aprovizacije“, *HL*, br. 923, 31. I. 1918., 3.

¹⁴⁸ „Poziv svim općinskim glavarstvima Istre“, *HL*, br. 911, 19. I. 1918., 2.

saopćenjem u kojem izražava zabrinutost zbog prekida dovoza brašna što je rezultiralo time da su prilike u Istri postale nepodnošljive. U ovom saopćenju tvrde da se uprava u Poreču već nekoliko puta obratila pritužbama ministarstvu za prehranu pučanstva u Beču. Opisali su im kakvo je stanje u Istri zbog pomanjkanja živeža, a kao najveći problem istaknuli su da brašna nema već nekoliko tjedana. Istra već dvije godine gotovo ništa nije proizvela, a brojne rekvizicije u potpunosti su iscrpile narod.¹⁴⁹ Desetak dana nakon ovih objava održano je vijeće istarskih općinskih glavarstava o aprovizaciji Istre. Osim namjesnika, na ovom je sastanku prisustvovao i predsjednik zemaljske upravne komisije. Nakon što je obaviješten o teškim uvjetima života u Istri, namjesnik je obećao da će se osnovati samostalna aprovizacijska komisija za Istru i da će se sve zalihe živeža, koje su trenutno u Trstu, razdijeliti prema broju stanovnika na cijelo Primorje. Osim toga, poslat će se izaslanstvo u Beč kako bi još jednom pokušali upozoriti vladu o teškom stanju u Istri i tražiti pomoć, a o ishodu tog posjeta ovisit će daljnje akcije.¹⁵⁰ Poslije odlaska u Beč, predsjednik odbora istarskih općina dr. Kurelić obavjestio je javnost o tijeku pregovora koji su se održavali proteklih dana. Ustanovljeno je da je Primorje bilo zakinjuto u dovozu živeža za znatan postotak i da će se po hitnom postupku odaslati u Istru pomoć u hrani. Zaključeno je da bi trebao postojati zasebni aprovizacijski odbor za Istru i da će se količine živeža za Istru od sada određivati prema drugačijim, primjerenijim, standardima. Obećana je i novčana pomoć siromašnijim građanima. Na sastancima je još odlučeno da će se živež, od sada, slati isključivo novoj istarskoj aprovizacijskoj komisiji te da će se, uz uobičajenu kvotu, svaki tjedan slati osam vagona ječma, jednokratno jedan vagon sira, jedan vagon suhog graha, nešto marmelade i nešto kondenziranog mlijeka i mlijeka u prahu.¹⁵¹ U tom je periodu, kako je i bilo najavljivano, uspostavljena nova aprovizacijska komisija za Istru koja se odcijepila od one u Trstu, koja je, izgleda, svoju aprovizaciju vršila na račun aprovizacije Istre. Uslijed ovih promjena niknuli su problemi s pojedinim predstavnicima lokalnih vlasti (župani, načelnici itd.). Naime, spomenuti dužnosnici počeli su širiti dezinformacije o tome da će aprovizacija u potpunosti biti ukinuta i da će oni kao trgovci prodavati

¹⁴⁹ „Istra pred katastrofom“, *HL*, br. 916, 24. I. 1918., 2.

¹⁵⁰ „Pučanstvu Istre“, *HL*, br. 932, 9. II. 1918., 2.

¹⁵¹ „Istarskom pučanstvu!“, *HL*, br. 937, 14. II. 1918., 2.

živež. Širili su priče da je država raspustila aprovizijsku komisiju, a prodaju živeža prepustila pojedinim trgovcima koji će moći postavljati cijene prema vlastitoj volji.¹⁵²

Kao što je već spomenuto, austrijska je vlada obećala kako će se bolje skrbiti za prehranu stanovništva. No, jedan primjer u Hrvatskom listu ukazuje na sve propuste nadležnih organa za opskrbu živežom. Naime, sredinom 1918. godine izvršena je rekvizicija koza u Srbiji. 220 rekviriranih koza trebalo je biti otpremljeno na Krk. Koze su prvo otpremili u Trst, no umjesto da ih nahrane, ostvaili su ih zatvorene u vagonima bez hrane sve do momenta kada ih nisu poslali u Rijeku. Kada su u Rijeci otvoreni vagoni, izašlo je na vidjelo da je 71 koza umrla od gladi. Umjesto da su ih odmah nahranili i poslali na Krk, koze su ostavljene i dalje u Rijeci te ih je umrlo još 44. Prije ukrcavanja na brod, zbog iznemoglosti su morali zaklati još 21 kozu. Na kraju je na Krk, umjesto 220 koza, došlo njih samo 84.¹⁵³

Propusti nisu dolazili samo od strane vrhovnih organa zaduženih za aprovizaciju već su oni bili prisutni i na lokalnoj razini. Opskrba grada Pule nije tekla jednako kao opskrpa podopćina. Iako je narod odahnuo kada su ustrojeni odbori za aprovizaciju podopćina Pule, jer je to značilo da nemoraju putovati da bi došli do namirnica, stvari nisu tekle očekivanim tokom. U Medulinu je obećano da će se dijeliti 3 kilograma brašna za pola mjeseca, no poslana su im samo 2 kilograma, i to, ječmenog brašna, od kojeg je nakon čišćenja ostao tek 1 kilogram. Pula je za prvi tjedan dobila 1 kilogram bijelog brašna dok Medulin bijelo brašno uopće nije dobio. Slična je situacija bila i u nekim drugim selima Istre.¹⁵⁴

U rujnu 1918. godine Pulu je zahvatio drugi val španjolske gripe koji je svoj vrhunac dostigao u prvoj polovici mjeseca listopada te je trajao do kraja prosinca.¹⁵⁵ Po tom se pitanju aktivirala i aprovizijska komisija, pa je tijekom listopada 1918. godine najavila besplatno dijeljenje juhe zbog širenja „španjolske hunjavice“ koje se trebalo odvijati na dva mjesta u gradu.¹⁵⁶ No, ni aprovizijska komisija nije bila

¹⁵² „Nova aprovizaciona komisija“, *HL*, br. 958, 7. III. 1918., 4.

¹⁵³ „Kako se austrijske oblasti skrbe za hrvatsko pučanstvo u Istri“, *HL*, br. 1070, 4. VI. 1918., 3.

¹⁵⁴ „Aprovizacija u Medulinu“, *HL*, br. 1171, 13. X. 1918., 2.

¹⁵⁵ Milovan Delić, Iva, „Vijesti o španjolskoj gripi u puljskom dnevniku Hrvatski list“, *Tabula*, 12, 2014., 177.

¹⁵⁶ „Besplatno deljenje juhe kod aprovizacione komisije“, *HL*, br. 1176, 18. X. 1918, 2.

imuna na zarazu španjolskom gripom, pa je ubrzo zbog oboljenja svih zaposlenika morala zatvoriti jednu od svojih trgovina.¹⁵⁷

Iako je aprovizacija bila osmišljena kako bi pomogla ljudima i osigurala da svi imaju dovoljno živežnih namirnica, proučavanjem tekstova o njoj na površinu izlaze raznoliki problemi. Dok je u Puli aprovizacija provođena relativno pravedno i glatko, okolna su mjesta često bila zakinuta te su im slane manje količine živeža od obećanih. Što se Pule tiče, problemi su se javljali uglavnom zbog dugih redova kod preuzimanja namirnica i pojedinih pokušaja malverzacija iskaznicama ili cijenama. Vlada u Beču nije vodila prevelikog računa o opskrbi Primorja, pa je kasnije osnovana nova, zasebna aprovizacijski odbor za Istru.

¹⁵⁷ „Aprovizacija nam obolela“, *HL*, br. 1184, 26. X. 1918., 2.

5. ŠKOLSTVO

Iako je Pula glasila kao multikulturalna, ona je ipak nosila obilježja talijanske kulture i jezika. To se jasno vidi u činjenici da u Puli nije postojala niti jedna pokrajinska hrvatska škola. Hrvatska su djeca uglavnom pohađala talijanske pučke i srednje škole. Hrvatske škole ipak jesu postojale, ali u selima i naseljima oko Pule.¹⁵⁸

Važnu ulogu u životu svakog grada imale su škole i obrazovanje mlađih naraštaja. S obzirom na to da je u ovom periodu na snazi bilo buđenje nacionalnog identiteta i borba za ravnopravnost naroda, školstvo je služilo i kao aparat za izražavanje svoje nacionalne pripadnosti. Krajem 19. stoljeća u nekim hrvatskim i slovenskim sredinama otvaraju se talijanske škole čija je svrha bila talijanizacija djece. Otvaralo ih je talijansko školsko društvo Lega Nazionale koje su potpomagale i neke općine u Istri te pokrajinska vlada u Poreču. Hrvatski je narod bio svjestan svojeg prava na ravnopravnost i za njega se borio, među ostalim, putem školstva. Kako bi izrazili svoja prava vodila se žustra borba za uvođenje hrvatskog jezika u škole. Vodeću ulogu u borbi za jezik imala je Družba Svetog Ćirila i Metoda za Istru. Predsjednici Družbe bili su Dinko Vitezić i Vjekoslav Spinčić koji su ujedno bili i zastupnici u Crevinskom vijeću. Ovo je društvo za ostvarivanje svojeg programa prikupljalo novčane donacije diljem zemlje, a prikupljale su ih i podružnice u Istri. Te su donacije služile za otvaranje hrvatskih škola i plaće te smještaj učitelja. Godine 1914. Družba je ukupno imala 43 škole sa 77 učitelja i 4 obrtna tečaja te 11 dječijih vrtića. Za vrijeme Prvog svjetskog rata Družba je otvorila još dvije škole u Istri i po jednu u Češkoj i u Moravskoj gdje je bilo odaslano brojno Istarsko stanovništvo kada je došlo do evakuacije.¹⁵⁹ Objave o donacijama koje su sakupljene Družba je objavljivala na stranicama Hrvatskog lista, a isto je činila i sa obavjestima o potrebnim sakupljanjima i o školama (njihovom otvaranju, upisima, obavjestima itd.).

Da je svijest o važnosti školstva, pogotovo onog na materinjem jeziku, bila itekako jaka potvrđuje odluka Hrvatskog sabora da povdom obilježavanja 5. srpnja donira 50 Kruna od saborskih dnevnica svakog sabornika tijekom mjesec dana. Pola

¹⁵⁸Dukovski, „Pula XX. stoljeća: uzroci promjene identiteta“, 61.

¹⁵⁹Beltram, V., Jakovljević, B., „Školstvo“, Istrapedia, <http://www.istrapedia.hr/hrv/1046/skolstvo/istra-az/>, 14. kolovoza 2017.

donacija bi išlo za hrvatske škole u Istri, dok bi druga polovica bila namijenjena za fond u korist invalida.¹⁶⁰

Tešku situaciju u kojoj se našlo školstvo možemo isčitati u molbi vlastima, objavljenoj u Hrvatskom listu, da čim prije otvore škole u Puli. Naime, dok njemačka državna škola najavljuje otvaranje ferijalnih tečajeva, djeca u Puli nemaju gdje ići u redovnu školu. Jedina hrvatska škola u Puli bila je ona časnih sestara sv. Križa, no kada su se morale zatvoriti sve javne škole, i ona se ugasila. No, nakon evakuacije u gradu je još uvijek ostalo dosta djece. Pošto su dvije časne sestre ujedno i učiteljice, a zgrada za školu postoji, u članku apeliraju na vlasti da se čim prije otvori školakako djeca nebi ostala bez obrazovanja.¹⁶¹ U jednom drugom članku moli se da se čim prije otvore škole u manjim mjestima pošto se približava početak školske godine.¹⁶² Kako vlasti nisu pokazivale volju za rješavanjem ovog pitanja, zadaću je na sebe preuzela Družba Sv. Ćirila i Metoda koja već nekoliko dana kasnije obavljuje da je dobila dozvolu od ministarstva za bogoštovlje i nastavu u Beču za otvaranje pučkih i srednjih škola u Istri.¹⁶³ Ubrzo nakon ove objave odbor za ratnu pripomoć službeno se zauzeo za otvaranje škole i vrtića i traži da roditelji šalju podatke o djeci, koja trebaju upisati školu, na adresu odbora.¹⁶⁴ U idućem se broju opet potvrđuje da se otvaraju škola i vrtić i podsjeća se roditelje da u tu svrhu šalju podatke o svojoj djeci.¹⁶⁵

Kako vrijeme prolazi zahtjevi za otvaranje hrvatskih škola se nastavljaju. Kako onih u Puli, tako i onih među evakuircima. Predbacuje se da svi imaju svoje škole osim Hrvata, pa se u tom kontekstu spominje i primjer Poljske koja u mnogim djelovima Monarhije ima svoje škole.¹⁶⁶ Unatoč tome javljaju se pojedini slučajevi otvaranja hrvatskih škola među evakuircima. U Hrvatskom je listu objavljeno (od strane evakuiranih u Moravskoj) da je u sjevernoj Moravskoj otvorena hrvatska škola u kojoj radi učiteljica iz Štinjana.¹⁶⁷

¹⁶⁰ „Kako je hrvatski sabor proslavio 5. srpnja“, *HL*, br. 7, 7.-8. VII. 1915., 2.

¹⁶¹ „Zar se nebi mogle otvoriti škole u Puli?“, *HL*, br. 34, 9. VIII. 1915., 2.

¹⁶² „Školska godina 1915-16.“ *HL*, br. 44, 20. VIII. 1915., 2.

¹⁶³ „Družbine škole u Istri“, *HL*, br. 52, 30. VIII. 1915., 2.

¹⁶⁴ „Školska obuka“, *HL*, br. 60., 8. IX. 1915., 2.

¹⁶⁵ „Važno za roditelje“, *HL*, br. 61, 9. IX. 1915., 2.

¹⁶⁶ „Koliko su škola imali poljski evakuirci“, *HL*, br. 129, 20. XI. 1915., 2.

¹⁶⁷ „Naši evakuirci“, *HL*, br. 162, 23. XII. 1915., 1.

Iako je najizraženiji problem bio vezan za jezik na kojem se održavala nastava, javljaju se i problemi oko vrsta škola koje su postojale. Naime bilo je previše gimnazija i premalo strukovnih škola. Iz tog je razloga ministar bogoštovlja i nastave izdao objavu u kojoj ističe kako je zbog tog problema došlo do zasićenja u državnim službama. Svatko tko završi gimnaziju zaposli se u državnoj službi, pa je broj činovnika previše narastao. Apelira na otvaranje strukovnih škola i savjetuje da ne jure svi upisat gimnazije. Ako već ne postoji mogućnost za otvaranje strukovne škole, smatra da bi trebalo otvoriti barem nedjeljne tečajeve.¹⁶⁸

Godine 1915. kao novitet u škole je uvedena vojna obuka. Uvele su ju školske vlasti u suglasnosti sa vojnim, a trebali su ju voditi časnici. Vojna obuka bila bi realizirana u obliku vojničke tjeleovježbe, a bila bi uvedena u sve srednje škole i zadnja dva razreda pučkih škola. Na ovaj potez školske i vojne vlasti bile su potaknute primjerom iz Njemačke gdje su se od rane mladosti djeca pripremala i za vojničku službu.¹⁶⁹

Ponovno otvaranje hrvatskog akademskog potpornog društva krajem 1915. godine pokazuje koliko je obrazovanje bilo cijenjeno i smatrano nužnim. Ovo je društvo imalo zadaću pružati pomoć siromašnim sveučilišnim građanima, brinut o materijalnom stanju svojih kolega i pomagat im u njihovim naukama. Preko Hrvatskog lista obraćali su se stanovništvu za pomoć u obliku raznih donacija.¹⁷⁰ Drugi vid pomoći vezan uz obrazovanje bile su stipendije. Godine 1915. dijelila se jedna stipendija iz zaklade „Luxetich pl. Lichtenfeld“ na koju su prednost imali učenici rimo-katoličke vjere koji su bili u rodu s utemeljiteljem zaklade¹⁷¹, i jedna stipendija iz zaklade biskupa Dobrile na koju su prednost imali također učenici koji su u rodu sa J.Dobrilom, a ako takvih nebi bilo, onda su prednost imali siromašniji učenici.¹⁷² Godine 1918. broj stipendija koje su se dijelile iz zaklade biskupa Dobrile narastao je na 7, a namjenjene su bile učenicima slavenskog porijekla iz tršćansko-koparske biskupije koji polaze jednu od državnih gimnazija u Monarhiji, dok su

¹⁶⁸ „Škola“, *HL*, br. 58, 6. IX. 1915., 2.

¹⁶⁹ „Vojnička tjeleovježba u školama“, *HL*, br. 143, 3. XI. 1915., 2.

¹⁷⁰ „Akademičarima i dobročiniteljima na znanje“, *HL*, br. 156, 17. XII. 1915., 2.

¹⁷¹ „Oglas natječaja“, *HL*, br. 49., 26. VIII. 1915., 2.

¹⁷² „Objava natječaja“, *HL*, br. 50, 27. VIII. 1915., 2.

prednost u dobivanju stipendije imali oni učenici koji su slušali nastavu na hrvatskom ili slovenskom jeziku.¹⁷³

Godine 1918. situacija oko škola na hrvatskom jeziku već je vrlo intenzivna. Napisi u dnevnom tisku sve su češći i sve zornije ocrtavaju u kakvom je stanju školski sustav. No, s druge strane, sve se više ljudi i angažira oko problema i, najvažnije, sve se više piše o problemima škola i učiteljstva. Već početkom godine izlazi podulji tekst koji jasno ocrta problem nerazmjera u školama. U njemu stoji da Njemaca u Puli ima tek 4000, a njihove su čak dvije škole. U tim školama dvije trećine učenika čine hrvatska djeca, pa se izražava strah ne bi li zaboravili hrvatski jezik. U tekstu se zamjera vladi što održava čak dvije škole za samo 50 do 70 učenika njemačke nacionalnosti. Pošto je hrvatsko stanovništvo ipak većinsko, vlada bi trebala otvoriti i škole za hrvatsku djecu.¹⁷⁴

Ubrzo nakon objave spomenuto je pokrajinsko vijeće izdalo dekret o utemeljenju javne pučke trozredne muške škole i trozredne ženske škole u Puli s nastavom na hrvatskom jeziku.¹⁷⁵ Prvi problem se javio oko pomanjkanja učitelja, pa se preko Hrvatskog lista mole zastupnici da se založe kod vlade u Beču za oslobađanje hrvatskih učitelja iz Istre od vojničke službe.¹⁷⁶ Nije dugo prošlo dok na vidjelo nisu izašli još neki problemi. Dan stupanja dekreta o otvaranju dvije škole u Puli se približavao, a adekvatnih prostora u kojima bi se one mogle otvoriti još nije bilo. Predlagalo se da se u tu svrhu iskoristi Narodni dom. Osim toga, učitelja je sada u gradu bilo samo troje, dok ih je prije rata bilo 13. Približavao se i povratak pulskih evakuiraca, što je značilo i više djece u gradu.¹⁷⁷ Problem pomanjkanja učitelja donekle je ipak riješen. Prvo su od vojne službe u potpunosti bili izuzeti svi učitelji koji su proglašeni nesposobnima za front¹⁷⁸, da bi se ova uredba uskoro proširila i na one koji nisu proglašeni nesposobnima za front kao i na dobrovoljce.¹⁷⁹

Nakon dugogodišnje borbe u Puli je otvorena javna pučka škola, no način na koji je otvorena (organizirana) uznemirio je narod. Naime, školu je upisalo 600

¹⁷³ „Raspis natječaja“, *HL*, br. 920, 28. I. 1918., 2.

¹⁷⁴ „Za hrvatsku srednju školu u Puli“, *HL*, br. 896, 4. I. 1918., 2.

¹⁷⁵ „Utemeljenje naše pučke škole u Puli!“, *HL*, br. 907., 15. I. 1918., 3.

¹⁷⁶ „Pomanjkanje učitelja“, *HL*, br. 916, 24. I. 1918., 2.

¹⁷⁷ „Hrvatska škola u Puli“, *HL*, br. 921, 29. I. 1918., 2.

¹⁷⁸ „Učitelji oprošteni od vojničke službe“, *HL*, br. 954., 3. III. 1918., 3.

¹⁷⁹ „Oprost učiteljima nesposobnim za službu na fronti od vojništva“, *HL*, br. 959, 8. III. 1918., 2.

učenika koji su tada bili smješteni u 6 razreda, a na cijeloj školi postojale su samo tri učiteljice, umjesto potrebnih dvanaest. Ako se uzme u obzir da je velik broj hrvatske djece još uvijek polazio talijanske i njemačke škole i da je još mnogo stanovništva evakuirano, jasno je da je ovakvo brojčano stanje učiteljstva bilo daleko od idealnog.¹⁸⁰ Istovremeno sa otvaranjem ove škole intenzivira se prikupljanje milodara za otvaranje srednje škole, pa se u akciju uključuju i žene u svojim sredinama.¹⁸¹

Na kraju školske godine Hrvatski list objavio je članak o tome kako je protekla godina u pučkoj školi, osvrćući se i na neke probleme koji su se javili. Uspjeh učenika nije bio visok zato jer je dosta djece upisivalo školu naknadno, a do onda ili nisu išli u škole ili su išli u neke druge škole upitne kvalitete. Dobra vijest je ta da se broj učiteljstva povećao sa tri na šest, a broj djece sa 600 na 630. Važna promjena je ta da je škola otvorena pod Družbom Sv. Ćirila i Metoda, no u ožujku te godine postala je javna. Navodi se da bi se do godine u Puli trebala otvoriti i srednja škola, pa se u svrhu olakšanja djeci evakuiraca koja jedno vrijeme nisu polazila škole najavljuju ferijalni tečajevi.¹⁸² U istom broju lista navde se podaci sa zadnjeg popisa stanovništva koji je bio držan 1910. godine te ih se uspoređuje sa podacima o školama. Prema tom je popisu stanovništva u Puli živjelo 3000 Njemaca za koje je postojala jedna državna gimnazija, jedna realna gimnazija, nekoliko muških i ženskih građanskih škola i nekoliko takvih pučkih škola. Na istom je popisu stanovništva pobrojano 13.000 Jugoslavena, no oni nisu imali niti jednu svoju školu.¹⁸³ Najavljeno je i otvaranje prvog razreda hrvatske realke, no ona neće biti državna¹⁸⁴, a navode se i glasine o otvaranju obrtničke škole u Puli sa nastavom na njemačkom, talijanskom i hrvatskom jeziku.¹⁸⁵

Kada se priča o školstvu svakako bi trebalo spomenuti i probleme s kojima se susretalo učiteljstvo. Na to da su bili u teškom položaju jasno ukazuje nalog poglavarstva u Puli prema kojem su svi opskrbni odbori u kotaru morali osigurati učiteljima mjesečno 9 kilograma brašna, 60 dekagrama masti i 1,25 kilograma šećera bez obzira na količinu robe koju posjeduju. Ovaj se nalog, u većini slučajeva, nije

¹⁸⁰ „Pitanje Hrvatskih škola u Puli“, *HL*, br. 1009., 4. V. 1918., 2.

¹⁸¹ „Milodari za našu srednju školu u Puli“, *HL*, br. 1014, 9. V. 1918., 3.

¹⁸² „Svršetak školske godine na našoj pučkoj školi u Puli“, *HL*, br. 1080, 14. VII. 1918., 2.

¹⁸³ „Pučanstvo u Puli“, *HL*, br. 1080., 14. VII. 1918., 3.

¹⁸⁴ „Otvorenje srednjih škola u Puli“, *Isto*, 3.

¹⁸⁵ „Obrtna (industrijalna) škola u Puli“, *HL*, br. 1080, 14. VII. 1918., 3.

poštivao.¹⁸⁶ Jedan drugi problem javio se u vezi doplataka i plaća učitelja i kroz njega se može vidjeti koliko su vlasti brinule, odnosno nisu brinle, o učiteljstvu. Istarski učitelji su kroz 1917. godinu, uz plaću, dobivali i tzv. skuparinski doplatok. On nije iznosio mnogo, no u ratnim vremenima (naročito na kraju rata kada su i narod i zemlja već bili potpuno iscrpljeni), predstavljao je nužnu pomoć za preživljavanje. Početkom 1918. godine javljeno je da novac za taj doplatok još uvijek nije osiguran i da se ne zna kada će to pitanje doći na red, ali svakako na red neće doći prije ožujka. Da se umanju šteta, učiteljima je uplaćena jednomjesečna plaća, no tome je svrha uglavnom bila da prikrije problem, a ne da ga riješi. Naime, plaća istarskih učitelja iznosila je oko 64 Krune mjesečno, dok je u drugim pokrajinama ona znala dostizati i 300 Kruna što dovoljno govori o potplaćenosti učiteljstva u Istri.¹⁸⁷ Već nekoliko dana kasnije dolazi direktiva od pokrajinskog školskog vijeća za Istru u Trstu da se aktivnim istarskim učiteljima i za veljaču mora uplatiti dvostruka mjesečna plaća¹⁸⁸, a umirovljenim učiteljima svota od 100 Kruna¹⁸⁹. No, to su bile samo jednokratne pomoći i trenutna rješenja. zbog toga je u Pazinu organiziran sastanak svih hrvatskih učitelja iz Istre. Tema rasprave bila je „materijalno stanje učiteljstva Istre“, a dogovoreno je da se upravnoj komisiji markgrofovije Istre pruži izbor: ili će se materijalna situacija učiteljstva poboljšati, ili će učitelji biti prisiljeni tražiti hranu, odjeću i obuću negdje drugdje. U slučaju da odgovor izostane, odlučeno je da će se svi učitelji prijaviti u vojnu službu.¹⁹⁰

Školstvo u Puli uglavnom je bilo u rukama Njemaca i Talijana. Nastava se održavala u njihovim školama i na njihovom jeziku unatoč mnogo brojnijem hrvatskom stanovništvu. Hrvatski učenici su imali izbor da idu u strane škole ili da uopće ne idu u škole. No, sa buđenjem nacionalne svijesti budi se i borba za školstvo na hrvatskom jeziku. Važnu ulogu u toj borbi svakako je odigrala Družba Svetog Ćirila i Metoda za Istru koja je svojim brojnim dobrotvornim akcijama ali i donacijama potpomagala tu borbu. Na samom kraju rata Družba i Istarski Hrvati uspjeli su postići svoj cilj, pa dolazi do otvaranja nekoliko škola na hrvatskom jeziku.

¹⁸⁶ „Ironija“, *HL*, br. 911, 19. I. 1918., 3.

¹⁸⁷ „Za istarske učitelje“, *HL*, br. 922, 30. I. 1918., 3.

¹⁸⁸ „Za istarske učitelje“, *HL*, br. 925, 2. II: 1918., 2.

¹⁸⁹ „Izvanredna oskudična pripomoć istarskim učiteljem“, *HL*, br. 936, 13. II. 1918., 2.

¹⁹⁰ „Učitelji – pozor!“, *HL*, br. 1001., 25. IV. 1918., 2.

6. CRVENI KRIŽ I DOBROTVORNE AKCIJE

Prvi svjetski rat unio je mnoge probleme u živote ljudi na područjima zahvaćenim ratom. U to vrijeme vladaju velike nestašice roba svih vrsta, a siromaštvo raste iz dana u dan. Značajnu ulogu u pružanju pomoći nesretnom stanovništvu ratom zahvaćenih prostora imao je Hrvatski Crveni križ i brojne dobrotvorne akcije organizirane djelomično od strane Crvenog križa, djelomično od strane samih ljudi.

Od 1878. godine u Zagrebu, Zadru i Dubrovniku djelovale su prve dobrovoljne udruge na području Hrvatske koje su svoje djelovanje provodile u skladu s međunarodno prihvaćenim odlukama iz 1863. godine. Iste godine „Ustanova domoljubne zadruge dalmatinske od Gospodja na potporu ranjenim i bolesnim vojnicima“ iz Zadra prva dobiva suglasnost vlasti za svoje humanitarno djelovanje. Od te godine do 1918. godine Crveni križ u Hrvatskoj djeluje u sklopu Crvenog križa Austro-ugarske Monarhije, da bi od 1918. godine djelovao u sklopu Crvenog križa Kraljevine Slovenaca, Hrvata i Srba i kasnije Kraljevine Jugoslavije.¹⁹¹ U statutu Hrvatskoga Crvenog križa stoji da je međunarodni pokret Crvenog križa nastao u želji da se pruža pomoć svim ranjenicima na bojnopolju i da se u svim prilikama pokuša ublažiti i spriječiti ljudsku patnju. Svrha pokreta je zaštita života i zdravlja, bez diskriminacije na bilo kojoj razini. Sam pokret je neutralan i ne opredjeljuje se u neprijateljstvima.¹⁹²

Mnogi su gradovi imali svoje podružnice Crvenog križa, pa je tako i Pula imala svoju. Pulski Crveni križ često je organizirao akcije sakupljanja raznih prinosa i darova za različite svrhe, od prikupljanja sredstava za potrebite do sakupljanja donacija za izgradnju hrvatskih škola. Osim toga, sakupljala se razna roba, od odjeće do hrane i pića. Godine 1915., pod pokroviteljstvom Pulskog Crvenog križa, sakupljala se mineralna voda za vojnike na bojištima¹⁹³, kovine, kaučuk i vuna¹⁹⁴, odjeća¹⁹⁵ itd. Osim donacija u robi, Crveni križ organizirao je i mnoge dobrotvorne

¹⁹¹ „Povijest Hrvatskog Crvenog križa“, Hrvatski Crveni Križ, <http://www.hck.hr/hr/stranica/povijest-hrvatskog-crvenog-križa-32>, 15. kolovoza 2017.

¹⁹² Statut Hrvatskog Crvenog križa, Hrvatski Crveni križ, http://www.hck.hr/upload_data/txt_editor/Statut%20Hrvatskog%20Crvenog%20križa%202016.pdf, 15. kolovoza 2017.

¹⁹³ „Poziv podružnice Crvenog križa u Puli“, *HL*, br. 11, 13. VII. 1915., 3.

¹⁹⁴ „Sabiranje ratnog materijala, kaučuka i vune“, *HL*, br. 105, 27. X. 1918., 2.

¹⁹⁵ „Molba Crvenog križa za pučanstvo Pule“, *HL*, br. 107., 29. X. 1915., 2.

akcije i događanja na kojima se prikupljala i novčana pomoć. Ovakve su se manifestacije pod pokroviteljstvom Crvenog križa uglavnom održavale kroz 1915. godinu, a manje kroz 1918. godinu. U sklopu ove vrste humanitarnog djelovanja organizirane su predstave u gradskom kazalištu, na primjer, povodom carevog imendana¹⁹⁶. Jedno vrijeme u kazalištu Ciscutti održavale su se svakog četvrtka i subote kinematografske predstave čija je dobit od prodaje ulaznica bila namjenjena Crvenom križu.¹⁹⁷ U korist Crvenog križa izvađale su se još i operne večeri u gradskom kazalištu¹⁹⁸ koje su zbog velikog odaziva ponekad bile ponavljane više dana¹⁹⁹, a održavane su i izložbe²⁰⁰. Značajnija akcija za prikupljanje donacija organizirana je povodom godišnjice stupanja cara na vlast. Tim je povodom vojničko zapovjedništvo u Grazu i ratno lučko zapovjedništvo u Puli najavilo „dan veselog događaja“ povodom godišnjice stupanja cara na prijestolje i sakupljanje prinosa u korist djece poginulih vojnika. Povodom ove manifestacije, predsjedništvo mjesnog Crvenog križa i odbor za ratnu opskrbu, najavili su da će se svi prihodi, ostvareni od raznih predstava i prodaje raznih patriotskih suvenira, zajedno sa polovicom ukupnih prihoda koji budu uplaćeni u zakladu za udovice i siročad, uplatiti u zakladu za siročad poginulih vojnika.²⁰¹ Ranije te godine podružnica Crvenog križa i odbor za ratnu opskrbu organizirali su i „Dan žrtvovanja za udove i sirote poginulih u ratu“ povodom obilježavanja prve godine rata. Stanovništvo Pule je pozvano da donira u „škrabice“ koje će se nositi po gradu ili će biti izložene na raznim punktovima.²⁰²

Iako je Crveni križ bio itekako aktivan na humanitarnom polju, dobrotvorne akcije organizirane su i od strane običnih ljudi ili nekih dugih organizacija. I te su akcije obuhvaćale razne vrste roba i novac. Primjer toga nalazimo već među prvim brojevima Hrvatskog lista gdje uprava vojnih bolnica u Ljubljani moli župni ured u Puli da sakupi knjige na hrvatskom jeziku za vojnike u bolnici.²⁰³ Ministarstvo trgovine izdaje jubilejske dopisnice povodom carevog 85. rođendana čiji će prihod biti namjenjen za dobrotvorne svrhe.²⁰⁴ Česti su pozivi nekih drugih institucija i ustanova

¹⁹⁶ „Predstava u kazalištu“, *HL*, br. 79, 30. IX. 1915., 2.

¹⁹⁷ „Kinematografske predstave u kazalištu Ciscutti“, *HL*, br. 48, 25. VIII. 1915., 2.

¹⁹⁸ „Operna večer u gradskom kazalištu“, *HL*, br. 116, 7. XI. 1915., 2.

¹⁹⁹ „Koncert u gradskom kazalištu“, *HL*, br. 125., 16. XI. 1915., 2.

²⁰⁰ „Miniatur-izložba“, *HL*, br. 82, 2. X. 1915., 2.

²⁰¹ „Zaklada carskog jubileja u korist sirota vojničkih osoba“, *HL*, br. 100, 22. X. 1915., 2.

²⁰² „Dan žrtvovanja za udove i sirote poginulih u ratu“, *HL*, br. 21, 24.-25. VII. 1915., 2.

²⁰³ „Darujte knjige za vojnike“, *HL*, br. 17, 20. VII. 1915., 3.

²⁰⁴ „Jubilejske dopisnice“, *HL*, br. 40, 16. VIII. 1915., 2.

za prikupljanje donacija. U jednoj takvoj akciji prikupljane su kuhinjske mužare od žute mjedi, a zauzvat su se dobivale željeze mužare.²⁰⁵ U drugoj su se akciji sakupljali vuna i kaučuk te predmeti od tih sirovina i materijala.²⁰⁶ Krajem iste godine zastupnik Vjekoslav Spinčić preko Hrvatskog lista moli za donacije biločega na hrvatskom jeziku u svrhu promoviranja hrvatske kulture, povijesti i jezika²⁰⁷, a organiziraju se i kinematografske predstave za pomoć bjeguncima.²⁰⁸ U Božićno vrijeme ljudi su na vlastitu inicijativu organizirali prikupljanje za evakuiranu djecu. Takve su akcije zabilježene u Medulinu²⁰⁹ i Ližnjanu²¹⁰. Istovremeno se ljudima sugeriralo da ne kupuju čestitke za blagdane već da rađe tu svotu uplate za jednu od dobrotvornih svrha.²¹¹

1918. godina donosi neke novitete po pitanju dobrotvornih akcija. Ako uspoređujemo dobrotvorne akcije koje su se održavale 1915. godine i one koje su se održavale zadnju godinu rata, možemo vidjeti značajne razlike. Dobrotvorne manifestacije u ovoj godini poprimaju kompleksniji oblik. To više nisu samo obični koncerti već cijelovečernji zabavni programi koji obuhvaćaju kabaretske točke, gimnastičarske produkcije, razne plesne i glazbene točke itd.²¹², a organiziraju se i dobrotvorne vrtne zabave²¹³. Osim promjene oblika dobrotvornih akcija, mijenja se i svrha, odnosno razlozi prikupljanja donacija. Sve su češće dobrotvorne akcije namijenjene sakupljanju sredstava za hrvatske škole, pa donacije sakupljaju, među ostalim, i evakuirci²¹⁴ te momčad ratne mornarice (kojoj je zabranjeno sakupljanje donacija za „narodnu stvar“ na brodu, no slobodno sakupljaju prinose izvan broda)²¹⁵. Osim za škole, dobrovoljni prinosi prikupljali su se i za oslijepljene vojnike²¹⁶, za stanovništvo koje je pretrpjelo štete uslijed preleta neprijateljskih aviona²¹⁷, za podmirenje troškova za učiteljske deputacije²¹⁸, a učenici talijanskih

²⁰⁵ „Poziv“, *HL*, br. 53, 31. VIII. 1915., 2.

²⁰⁶ „Sabiranje vune i kaučuka“, *HL*, br. 78, 29. IX. 1915., 2.

²⁰⁷ „Poziv!“, *HL*, br. 139, 30. XI. 1915., 2.

²⁰⁸ „Za naše bjegunce“, *HL*, br. 145, 6. XII. 1915., 2.

²⁰⁹ „Božićnica za evakuiranu djecu iz Medulina“, *HL*, br. 148, 9. XII. 1915., 2.

²¹⁰ „Darovi za božićnicu iz Ližnjana evakuiranoj djeci“, *HL*, br. 150, 11. XII. 1915., 2.

²¹¹ „Čestitke za Božić i Novu godinu“, *HL*, br. 162, 22. XII. 1915., 1.

²¹² „Šarena večer“, *HL*, br. 895, 3. I. 1918., 2.

²¹³ „Dobrotvorna zabava“, *HL*, br. 1071, 5. VII. 1918., 2.

²¹⁴ „Milodari za hrvatske škole u Puli“, *HL*, br. 894, 2. I. 1918., 3.

²¹⁵ „Sabiranje za hrvatske škole u Puli“, *HL*, br. 899, 7. I. 1918., 2.

²¹⁶ „Koncert u kazalištu“, *HL*, br. 929, 6. II. 1918., 2.

²¹⁷ „Dobrotvorni koncert“, *HL*, br. 958, 7. III. 1918., 2.

²¹⁸ „Učiteljima“, *HL*, br. 1002, 27. IV. 1918., 2.

škola sakupljaju prinose za odbor gospođa za ratnu pripomoć, potporni odbor i zakladu za siromašne učenike svoje škole²¹⁹. U svibnju 1918. godine u Puli se otvara i Društvo prijatelja djece čija je svrha pružiti pomoć u namirnicama, ili popustu na određene namirnice, majkama koje doje i njihovoj djeci²²⁰, pa se i u tu svrhu organiziraju dobrotvorne akcije.²²¹ Zadnjih dana izlaženja Hrvatskog lista dobrotvorne akcije poprimaju političku dimenziju pa se prikupljaju donacije za Narodno vijeće²²² i za srpske vojnike²²³.

U poglavlju o dobrotvornim akcijama svakako treba spomenuti dva velika humanitarna događaja sa početka rata. Prva humanitarna akcija održana je 1914. godine pod nazivom „Dadoh zlato za željezo“. Svrha ove akcije bila je da se prikupe zlato, novac i ostali vrijedni predmeti, a svaki bi donator zauzvrat dobio željezni nakit.. Svi prihodi bili su namijenjeni obiteljima poginulih vojnika.²²⁴ Druga znakovita akcija nosila je ime „Svjetionik u željezu“ i održana je povodom godišnjice vladavine Franje Josipa I. 1915. godine. Smisao akcije bio je da ljudi kupuju čavle raznih cijena, koji će se koristiti na svjetioniku. Na taj je način svatko mogao sudjelovati prema svojim mogućnostima, a prihodi su bili namijenjeni za pomoć udovicama i siročadi poginulih vojnika.²²⁵

Ratno vrijeme je vrijeme kada raste broj ljudi kojima je potrebna pomoć, ali to je i vrijeme kada društvo ima priliku pokazati svoje humano lice i pružiti pomoć onima kojima je ona potrebna. Pula nije bila iznimka. Brojnim dobrotvornim akcijama ljudi Pule pokazali su da brinu o svojim sugrađanima, a za pomoć je tu bio i pulski Crveni križ. Na početku rata akcije prikupljanja dobrovoljnih donacija, uglavnom, su bile usmjerene na pomaganje potrebitima. Ipak, kako je rat odmicao, tako su se i svrhe tih akcija mijenjale. Svojevrsan oporavak pulskog stanovništva, u kombinaciji sa iskustvima bjegunaca koji su se vratili iz inozemstva (gdje su, neki od njih, shvatili važnost obrazovanja), omogućio je da se ono orijentira na problem školstva pa su

²¹⁹ „Zabava u dobrotvorne svrhe“, *HL*, br. 955, 4. III. 1918., 2.

²²⁰ „Društvo prijatelja djece“, *HL*, br. 1015, 10. V. 1918., 2.

²²¹ „Koncert u „Politeama Ciscutti““, *HL*, br. 913, 21. I. 1918., 2.

²²² „Položite svoj doprinos za „Narodno veće““, *HL*, br. 1202, 13. XI. 1918., 2.

²²³ „Pomozimo braćil!“, *HL*, br. 1222, 3. XII. 1918., 1.

²²⁴ Đukić, Filip, Pavelić, Marko, Šaur Silvijo, „Hrvatska u Prvom svjetskom ratu – Bojišta, stradanja, ljudi“, *Essehist*, 7 (7) 2016., 84.

²²⁵ „Svjetionik u željezu“, *HL*, br. 140, 1. XII. 1915., 2.

krajem rata dobrotvorne akcije promijenile svoj karakter i orjentirale se na prikupljanje donacija za otvaranje hrvatskih škola.

7. POLITIČKA SUDBINA HRVATSKIH ZEMALJA

S dolaskom 1918. godine približava se i kraj Prvog svjetskog rata što predstavlja prekretnicu i za europsku i za hrvatsku povijest. Mogućnost raspada multikulturalne i multinacionalne Austro-Ugarske Monarhije označio je kritičan trenutak za njezine stanovnike na jugu zemlje. Hrvati, Slovenci i Srbi u tom periodu napuštaju srednjoeuropski kulturni i civilizacijski krug i okreću se prema balkanskom geopolitičkom prostoru.²²⁶

Ideja o ujedinjenju svih južnoslavenskih naroda svoje korijene vuče iz 19. stoljeća, a usko je povezana s borbom protiv Austro-Ugarske Monarhije. U početku se nacionalna svijest južnih Slavena ispoljavala na književnom i intelektualnom polju, da bi početkom 20. stoljeća jugoslavenstvo postalo baza za političku suradnju Hrvata, Slovenaca i Srba. Iako se Jugoslaveni u Austro-Ugarskoj Monarhiji tijekom rata nisu uspjeli izboriti za međunarodno priznanje i status savezničkog naroda Antante, ipak je Prvi svjetski rat omogućio južnim Slavenima da realiziraju svoje nacionalne težnje.²²⁷ U jeku političkih previranja Austro-Ugarske i Italije vezano uz pretenzije na prostor istočnojadranske obale, hrvatski emigranti Ante Trumbić, Frano Supilo i Ivan Meštrović odlučili su osnovati jedno reprezentativno emigrantsko tijelo kojem bi zadaća bila propagiranje ideje ujedinjenja i sprječavanje pokušaja da se jugoslavensko pitanje riješi samo parcijalno.²²⁸ U tu je svrhu 30. travnja 1915. godine, u pariškom hotelu Madisson, osnovan Jugoslavenski odbor. Za sjedište djelovanja Odbora izabran je London, a za predsjednika Odbora izabran je Ante Trumbić. Jugoslavenski je odbor smatrao da bi se trebao sastati sa predstavnicima srpske Narodne skupštine kako bi zajedno izradili okvir i postavili principe buduće zajedničke države. Na taj bi se način pokazalo da je žele svi narodi koji sudjeluju u ujedinjenju.²²⁹ U tu su svrhu Jugoslavenski klub koji je okupljao sve hrvatske, slovenske i srpske zastupnike u Carevinskom vijeću, 30. svibnja 1917. godine, donio Svibanjsku deklaraciju. Svibanjska je deklaracija utvrđivala oblik ujedinjenja kao

²²⁶ „Godina 1918. Prethodnice, zbivanja, posljedice“, *Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Zagrebu 4. i 5. Prosinca 2008.*, ur. Zlatko Matijević, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2010., 9.

²²⁷ Kardum, Livija, „Geneza jugoslavenske ideje i pokreta tijekom prvog svjetskog rata“, *Politička misao*, 2 (28) 1991., 65.

²²⁸ Isto, 66.

²²⁹ Machiedo Mladinić, Norka, „Prilog proučavanju djelovanja Ivana Meštrovića u Jugoslavenskom odboru“, *Časopis za suvremenu povijest*, 1 (39) 2007., 138-149.

ujedinjenje sva tri naroda pod žezlom Habsburške dinastije.²³⁰ Nepuna dva mjeseca kasnije, točnije 20. srpnja 1917. godine, potpisana je i Krfska deklaracija. Na Krfu je dogovoreno da će nova država nositi ime Kraljevina Srba Hrvata i Slovenaca, a da će se Ustav donijeti kvalificiranom većinom.²³¹ Odlučeno je da će ta država biti nezavisna, slobodna, demokratska i parlamentarna kraljevina s jedinstvenim teritorijem i državljanstvom, a na čelu bi joj bila dinastija Karađorđevića.²³²

Kao i sve druge aspekte života, Hrvatski list pratio je i onaj politički te je redovito obavještavao stanovništvo Pule o aktualnim političkim događajima i previranjima u svijetu. Ove se vijesti, u usporedbi sa 1915. godinom, uglavnom javljaju u zadnjoj godini izlaženja, ujedno i zadnjoj godini rata. Već prvi broj lista te godine donosi tekst koji je A. Korošec objavio o samoodređenju naroda u kojem iznosi stav kako će rat donijeti novu raspodjelu naroda na temelju njihovog prava na samoopredjeljenje. U tekstu je istaknuo kako dualistička forma vladavine, kakva je na snazi u tom momentu u Austro-Ugarskoj, podrazumijeva potlačivanje jer dva naroda vladaju nad drugim narodima koji su potlačeni. On smatra da dualizam nije dobar niti za mir nakon rata te tvrdi da ga (mir) moraju sklopiti svi narodi zajedno kako bi on bio trajan.²³³ Već u idućem broju piše se o njemačkom stavu prema ovoj politici u članku koji navodi da su se njemački socijalisti opredijelili protiv želje Slavena da se narodi samoodrede.²³⁴ Na početku godine uredništvo lista optimistično gleda na budućnost i tvrdi da napredak u svijetu donosi i širenje ljudskih prava. Uspoređuje oblike vladavina koje su se kroz povijest izmjenjivale te ističe kako je već došlo do prelaska vlasti iz ruku plemstva u ruke građanstva. Sukladno tome tvrde da demokratizacija nužno vodi do oslobođenja jugoslavenskog naroda i uspoređuje ga s Ukrajinčima.²³⁵ Isto to uredništvo angažiralo se politički i poziva narod Istre da se izjasne za Svibanjsku deklaraciju. Poziva ih da na adresu lista šalju svoje izjave za deklaraciju kako neprijateljske struje nebi tvrdile da je riječ samo o huškačima. Osim što poziva na podršku deklaracije, nudi i primjer izjave koju bi se trebalo potpisivati sa otvorenom mogućnosti nadopunjavanja.²³⁶ Poziva se i žene iz sva tri naroda da

²³⁰Kardum, „Geneza jugoslavenske ideje i pokreta tijekom prvog svjetskog rata“, 74.

²³¹Machiedo Mladinić, Norka, „Prilog proučavanju djelovanja Ivana Meštrovića u Jugoslavenskom odboru“, *Časopis za suvremenu povijest*, 1 (39) 2007., 150.

²³²Kardum, „Geneza jugoslavenske ideje i pokreta tijekom prvog svjetskog rata“, 74.

²³³„Dr. Korošec o samoodređenju naroda“, *HL*, br. 893., 1. I. 1918., 2.

²³⁴„Njemački socijaliste protiv Slavena“, *HL*, br. 894, 2. I. 1918., 2.

²³⁵„Vjerujemo!“, *HL*, br. 898, 6. I. 1918., 2.

²³⁶„Za jugoslavensku deklaraciju“, *HL*, br. 905, 13. I. 1918., 1.

sakupljaju potpise za deklaraciju.²³⁷ Tijekom cijele godine na adresu lista stižu razne izjave koje podržavaju deklaraciju. Za nju se, među ostalima, izjašnjavaju grupe ljudi iz Buzeta²³⁸, slovensko radništvo²³⁹, svećenstvo sa Krka, Cresa i Lošinja²⁴⁰, učiteljstvo i tiskovno društvo grada Pazina²⁴¹, stanovništvo Ližnjana²⁴² i Pomera²⁴³ i mnogi drugi.

Da je cenzura u to vrijeme bila u zamahu može se vidjeti po tome što je objava kojom A. Korošec izražava solidarnost sa Češkim narodom bila zaplijenjena u Austrijskom djelu Monarhije.²⁴⁴ Osim toga šire se vijesti o tome kako vojničke oblasti na jugu Austrije nastoje potlačiti akcije sakupljanja potpisa za deklaraciju.²⁴⁵ Unatoč cenzuri i pokušajima vlasti da onemoguće pokret za ujedinjenje južnoslavenskih naroda, Hrvatski list donosi tekstove o budućem teritorijalnom izgledu nove države²⁴⁶ kao i o razvoju jugoslavenske politike. U tom kontekstu navodi se uvodnik „Glasa Slovenaca, Hrvata i Srba“ u kojem se tvrdi da je deklaracija bila samo podlogom za razvoj jugoslavenske politike te da se svibanjska deklaracija treba razviti u novi, politički radikalniji, program.²⁴⁷ U vezi sa time izvještava se i o nezadovoljstvu u Ugarskoj i stavu peštanskih političkih krugova da bi hrvatski ban trebao odstupiti sa pozicije jer nije ugušio zadnje demonstracije protiv Mađarske u Zagrebu.²⁴⁸ Iz tog je navoda jasno da je nezadovoljstvo položajem južnoslavenskih zemalja unutar Monarhije poprimilo već velike razmjere. U prilog ovoj tvrdnji ide i promjena imena Slovenske Narodno – napredne stranke u Jugoslavensku demokratsku stranku²⁴⁹, ali i sve veća težnja za sudjelovanjem delegata Jugoslavenskog kluba na mirovnim pregovorima u Brest-Litovsku.²⁵⁰

Kako je težnja za ujedinjenjem jačala, javljaju se pokušaji gušenja političkog aktivizma u Hrvatskoj. U tom je kontekstu zabilježeno da je u Zagrebu došlo do

²³⁷ „Hrvatice, Srpkinje, Slovenke!“, *HL*, br. 918, 26. I. 1918., 2.

²³⁸ „Za deklaraciju“, *HL*, br. 902, 10. I. 1918., 2.

²³⁹ „Za deklaraciju“, *HL*, br. 907, 15. I. 1918., 3.

²⁴⁰ „Za deklaraciju“, *HL*, br. 918, 26. I. 1918., 2.

²⁴¹ „Za deklaraciju“, *HL*, br. 919, 27. I. 1918., 2.

²⁴² „Ližnjan za deklaraciju“, *HL*, br. 1008, 3. V. 1918., 2.

²⁴³ „Pomer za deklaraciju“, *HL*, br. 1010, 5. V. 1918., 3.

²⁴⁴ „Odgovor Čeha Jugoslavenima“, *HL*, br. 909, 17. I. 1918., 2.

²⁴⁵ „Njemačke laži u protu-austrijskoj propagandi“, *HL*, br. 912, 20. I. 1918., 2.

²⁴⁶ „Jugoslavenska država“, *HL*, br. 920, 28. I. 1918., 1.

²⁴⁷ „Glas Slovenaca, Hrvata i Srba“, *HL*, br. 924, 1. II. 1918., 2.

²⁴⁸ „U Hrvatskoj“, *HL*, br. 925, 2. II. 1918., 1.

²⁴⁹ „Na pragu novog doba“, *HL*, br. 926, 3. II. 1918., 2.

²⁵⁰ „Zahtjev Slavena za sudjelovanje kod mirovnih pregovora“, *HL*, br. 927, 4. II. 1918., 1.

proganjanja i premetačina mladih koji su se aktivirali oko sakupljanja potpisa za deklaraciju. Redarstvo je u tom konkretnom slučaju najavilo da će hapsiti sve one koji će pristati uz deklaraciju.²⁵¹ S druge strane, hrvatsko-srpskoj koaliciji se zamjera pasivnost u zauzimanju za jugoslavensku politiku.²⁵² To je, izgleda, imalo odjeka pa je Hrvatska ujedinjena samostalna stranka na vijećanju svojeg središnjeg odbora zaključila da bi se koalicija trebala više aktivirati oko jugoslaveskog pitanja.²⁵³

No, opasnost i pretenzije nisu dolazile samo od Austro-Ugarske strane. Italija je također pretendirala na hrvatske zemlje, a to se najjasnije moglo uočiti u Istri. Nezadovoljstvo zbog talijanizacije postaje sve veće pa se javljaju i žalbe zbog toga jer, npr. u pokrajinskoj bolnici nitko ne priča hrvatski, a svi natpisi su na talijanskom. Istrijani sve više zahtjevaju ravnopravnost i pravo na samoopredjeljenje.²⁵⁴ Istovremeno u talijanskom tisku jača propaganda protiv jugoslavenstva koja tvrdi da bi jugoslaveni trebali napustiti svoj zahtjev jer je on besmislen.²⁵⁵ U sklopu ovakve propagande talijanski tisak objavljuje i želje za obavljanjem londonskog ugovora, dok oni radikalniji listovi tvrde da uopće nema jedinstvenog jugoslavenskog naroda i pokreta već da su to samo jake struje koje taj narod tek žele stvoriti.²⁵⁶

Kako vrijeme prolazi tako jugoslavenski pokret jača. Starčevićeva stranka povelu je inicijativu za osnivanjem Narodnog vijeća koje bi se sastojalo od 24 člana, a zadaća bi mu bila da određuje taktiku jugoslavenske politike te da izvještava domaći i strani tisak o zahtjevima naroda i prilikama.²⁵⁷ Dolazi se i do konsenzusa po pitanju jezika te je odlučeno da će se koristiti ekavica.²⁵⁸ Iako je vlada u Beču pokušala riješiti pitanje jugoslavenskih zemalja, njihovo rješenje izazvalo je nezadovoljstvo jer je pretpostavljalo ostanak u Monarhiji.²⁵⁹ Istovremeno HSS prekida suradnju s Frankovcima.²⁶⁰ Represija postaje sve jača pa je redarstvo zabranilo sastanke Jugoslavenima i Česima²⁶¹, a u mađarskom tisku raste protujugoslavenska propaganda. Mađari smatraju da jugoslavenska propaganda stoji protiv Ugarske, i

²⁵¹ „Proganjanje omladine radi jugoslavenske deklaracije“, *HL*, br. 928, 5. II. 1918., 2.

²⁵² „Za koncentraciju i akciju opozicije“, *HL*, br. 928, 5. II. 1918., 2.

²⁵³ „Preobrat u koaliciji“, *HL*, br. 932, 9. II. 1918., 2.

²⁵⁴ „Iz pokrajinske bolnice“, *HL*, br. 925, 2. II. 1918., 2.

²⁵⁵ „Jugoslaveni i Italija“, *HL*, br. 931, 8. II. 1918., 2.

²⁵⁶ „Sporazum Italije sa Jugoslavenima“, *HL*, br. 933., 10. II. 1918., 2.

²⁵⁷ „Narodna koncentracija“, *HL*, br. 954, 3. III. 1918., 2.

²⁵⁸ „Iz Hrvatske“, *HL*, br. 959, 8. III. 1918., 2.

²⁵⁹ „Jugoslavensko pitanje“, *HL*, br. 992, 17. IV. 1918., 2.

²⁶⁰ „Radić za jedinstvo“, *Isto*, 2.

²⁶¹ „Naši sastanci se zabranjuju.“ *HL*, br. 999, 24. IV. 1918., 2.

općenito Monarhije, i da će, ako se njihove težnje ostvare, gospodarski uništiti Mađarsku.²⁶² Uskoro je jugoslavenska propaganda postala alibi za razne progone.²⁶³

Kako je vrijeme odmicalo, tako je i jugoslavenski pokret jačao. To se najbolje može vidjeti na području jezika. Početkom srpnja Hrvatski list obavještava da su se u Međimurju pojavili natpisi na Hrvatskom jeziku.²⁶⁴ Nešto kasnije SHS omladina objavljuje proglas o štetnosti tuđeg jezika i poziva sve da pričaju hrvatski jezik.²⁶⁵ Kao što je već spomenuto, konsenzus oko jezika je postignut, pa službenim narječjem postaje ekavica. Ovim činom dolazi do promjene u Hrvatskom listu, pa i on počinje izlaziti na ekavici kako bi iskazao podršku jugoslavenskim težnjama za ujedinjenjem.²⁶⁶ Što se pisma tiče, vladalo je mišljenje da bi se iz praktičnih razloga trebala koristiti latinica, a ne ćirilica.²⁶⁷

Važan trenutak u borbi jugoslavena za ujedinjenje dogodio se 17. kolovoza 1918. godine. Taj je dan u Ljubljani osovano Narodno vijeće što je, i službeno, označilo sklapanje saveza između tri naroda.²⁶⁸ Istog je dana i Jugoslavenski klub na svojoj sjednici iznio i potvrdio zahtjev za susretom delegacije i Careviskog vijeća.²⁶⁹ Oko dva mjeseca nakon toga i Srpsko-hrvatska koalicija ulazi u Narodno vijeće.²⁷⁰ U ovom momentu Austro-Ugarski car Karlo još uvijek gaji nade u očuvanje Monarhije te izdaje manifest po kojem bi svi narodi dobili samostalnost, ali unutar Monarhije.²⁷¹ No, taj je potez došao prekasno jer su središnje vlasti već prihvatile Wilsonove točke prema kojima se priznaje pravo na samoodređenje naroda, a to je bilo u suprotnosti sa spomenutim manifestom.²⁷² Ova je novost u narodu izazvala veliko oduševljenje i sreću.²⁷³ U ovakvoj atmosferi Narodno vijeće u Zagrebu izdalo je poziv svim jugoslavenskim narodima da se ljudi sami organiziraju u odbore narodnog vijeća.²⁷⁴

²⁶² „Jugoslavensko pitanje i Mađari“, *HL*, br. 1000, 25. IV. 1918., 3.

²⁶³ „Jugoslavenska propaganda“, *HL*, br. 1017, 12. V. 1918., 3.

²⁶⁴ „Proglosi u hrvatskom jeziku u Međimurju“, *HL*, br. 1074, 8. VII. 1918., 2.

²⁶⁵ „Govorimo našim jezikom“, *HL*, br. 1104, 7. VIII. 1918., 2.

²⁶⁶ „Mi i jugoslavenstvo“, *HL*, br. 1108, 11. VIII. 1918., 3.

²⁶⁷ „Ćirilica“, *HL*, br. 15. VIII. 1918., 1.

²⁶⁸ „Ljubljanski ugovor“, *HL*, br. 1118, 21. VIII. 1918., 1.

²⁶⁹ „Sednica Jugoslavenskog kluba“, *Isto*, 1.

²⁷⁰ „Iz Hrvatske“, *HL*, br. 1171, 13. X. 1918., 2.

²⁷¹ „Carski manifest“, *HL*, br. 1176, 18. X. 1918., 1.

²⁷² „Naši zahtevi“, *Isto*, 1.

²⁷³ „Događaji u Hrvatskoj“, *HL*, br. 1183., 25. X. 1918., 1.

²⁷⁴ „Poziv narodu SHS“, *HL*, br. 1184, 26. X. 1918., 1.

Za to vrijeme u Londonu Jugoslavenski odbor prekida svaku vezu sa Habsburgovcima i Monarhijom²⁷⁵, a Hrvatski sabor proglašava nevažećom nagodbu s Ugarskom te, također, prekida državnopravne odnose sa Ugarskom i Austrijom.²⁷⁶ Tih je dana Narodno vijeće imenovalo i vladu za sve jugoslavenske zemlje Monarhije sa A. Korošecom na čelu i dr. Pavelićem te Svetozarom Pribičevićem kao njegovim zamjenicima.²⁷⁷ S obzirom da su prekinuti svi odnosi sa Monarhijom i da je uspostavljena nova vlada, odbijeni su i talijanski uvjeti za primirje prema Austro-Ugarskoj. Smatralo se da to više nije ista država pa, prema tome, niti uvjeti više nisu važeći i obvezujući.²⁷⁸

Kao što je u Puli vrhovna vojnička komanda prešla u ruke mjesnog odbora Narodnog vijeća Pule (što je značilo da su Jugoslaveni i službeno preuzeli ratnu mornaricu i tvrđave u Puli)²⁷⁹, tako su i u Međimurju počeli tjerati Mađare i tražiti jugoslavensku vojsku da zaposjedne teritorij.²⁸⁰ No, jugoslavenska vojska još nije postojala kao takva, pa je ta uloga predana srpskoj vojsci. Razlog tome bio je taj da je Srbija već bila priznata u svijetu i borila se na strani Antante, pa je odlučeno da će ovakvo trenutno rješenje biti najpraktičnije dok ne dođe do međunarodnog priznanja nove jugoslavenske države. Srpska vojska uspješno je uspostavila red i mir u Zagrebu²⁸¹, no u Dalmaciji je još uvijek bilo napeto.²⁸² Italija se vrlo brzo odrekla Dalmacije, ali Istru nije htjela samo tako prepustiti.²⁸³ Ipak, nakon što je zastupnik vrhovnog zapovjedništva srpske vojske poslao notu zapovjedniku talijanke vojske, Talijani su zaustavili daljnje prodiranje i rekvizicije.²⁸⁴

Nakon što je postignut sporazum sa Srbima o sastavljanju mješovitog ministarstva za sastav vlade za novu jugoslavensku državu²⁸⁵, konačno je proglašeno ujedinjenje svih južnoslavenskih naroda u jedinstvenu državu Srba, Hrvata i Slovenaca.²⁸⁶ Na samom kraju svojeg izlaženja, Hrvatski list objavljuje kako

²⁷⁵ „Izjava Jugoslavenskoga Odbora u Londonu“, *HL*, br. 1187, 29. X. 1918., 2.

²⁷⁶ „Hrvatski sabor proglašuje ništetnom nagodbu s Ugarskom“, *HL*, br. 1189, 31. X. 1918., 1.

²⁷⁷ „Vlada za sve jugoslavenske zemlje monarhije“, *HL*, br. 1190, 1. XI. 1918., 1.

²⁷⁸ „Uvjeti za primirje prema Austro-Ugarskoj“, *HL*, br. 1195, 6. XI. 1918., 1.

²⁷⁹ „Pula predana Jugoslavenskom odboru“, *HL*, br. 1189, 31. X. 1918., 1.

²⁸⁰ „Međimurje za sjedinjenje s državom SHS“, *HL*, br. 1198, 9. XI. 1918., 2.

²⁸¹ „Položaj u Hrvatskoj“, *HL*, br. 1203, 14. XI. 1918., 2.

²⁸² „Položaj u Dalmaciji“, Isto, 2.

²⁸³ „Položaj hrvatske Istre“, *HL*, br. 1204, 15. XI. 1918., 1.

²⁸⁴ „Talijani prestaju s prodiranjem i rekvizicijama“, *HL*, br. 1208, 19. XI. 1918., 1.

²⁸⁵ „Vlada za celu Jugoslaviju“, *HL*, br. 1205, 16. XI. 1918., 1.

²⁸⁶ „Jedinstvena država SHS“, *HL*, br. 1222, 3. XII. 1918., 1.

je središnji odbor Narodnog vijeća prihvatio prijedlog o agrarnim reformama kojima se, među ostalim, ukidaju i feudalni odnosi.²⁸⁷

Isčitavanjem Hrvatskog lista jasno se može vidjeti nezadovoljstvo južnoslavenskih zemalja položajem u Monarhiji. Iako se to ne vidi u prvoj godini izlaženja, u zadnjoj godini svakodnevno izlaze članci koji veličaju ideju ujedinjenja južnoslavenskih naroda. Među ljudima je rasla nacionalna svijest, a svoj je vrhunac doživjela objavom Wilsonovih točaka. Društvo postaje svjesnije svojih prava, a borba za identitet postaje sve intenzivnija. Čak i sam Hrvatski list pokazao je svoju podršku južnoslavenskoj ideji putem prihvaćanja ekavice i uvrštavanja nove rubrike pod nazivom „Iz južnoslavenskog svijeta“.

²⁸⁷ „Agrarne reforme“, *HL*, br. 1223, 4. XII. 1918., 1.

ZAKLJUČAK

Vrijeme Prvoga svjetskog rata je razdoblje puno previranja i kaosa, kako na političkoj sceni tako i u svakodnevnom životu običnih ljudi. Hrvatski list odigrao je važnu ulogu u Pulskoj svakodnevici. On je bio jedini način da se ljudi informiraju kako po pitanju situacije u svijetu, tako i po pitanju običnih svakodnevnih stvari. Iščitavanjem lista dobivamo jasnu sliku pulske svakodnevice u vrijeme rata. Tijekom godina 1915. do 1918. (period kada je Hrvatski list izlazio) u Puli je život bio vrlo težak. Veliki dio stanovništva je evakuiran, gdje ih je dobar dio i poginuo uslijed gladi i loših uvjeta u logorima za bjegeunce. Putem Hrvatskog lista odvijala se komunikacija sa evakuiranim stanovništvom. Osim toga, Hrvatski je list obavještavao i stanovništvo koje je ostalo u Puli o bjegeuncima i njihovom životu te gdje su smješteni. Iako su se blagdani slavili, veselja je bilo tek na samom kraju rata, što je i razumljivo. Proslave u 1915. godini jesu održavane, no one su djelovale tek kao formalnost i bile su mnogo manjeg opsega. U zadnjoj godini rata proslave poprimaju veće razmjere i djeluju mnogo iskrenije. Osim toga, kasnija slavlja bila su i po pitanju organizacije mnogo kompleksnija, a i njihove reklame bile su razrađenije i istaknutije u pisanju Hrvatskog lista. Trpjelo je i školstvo, pa velik broj djece nije bio u mogućnosti pohađati škole, a oni koji su mogli, nastavu su morali slušati na stranim jezicima jer vlast nije imala sluha za potrebu otvaranja hrvatskih škola. Putem borbe za otvaranje škola na hrvatskom jeziku može se pratiti i jačanje svijesti o nacionalnom identitetu. Zahtjevi za nastavu na hrvatskom jeziku postaju mnogo intenzivniji i jači kako se bližio kraj rata. Najviše štete pretrpjela je prehrana stanovništva. Iako je aprovizacija bila organizirana i trebala je brinuti za opskrbu stanovništva živežnim namirnicama, iz poglavlja o organizaciji aprovizacije jasno je vidljivo da nije sve uvijek teklo prema planu, pa su ljudi često ostajali gladni. Vlada u Beču s vremenom je sve manje brinula o opskrbi Istre, pa je aprovizijskom odboru slala sve manje namirnica. Osim toga, pojedini djelovi Istre bili su, u odnosu na Pulu, zakinuti u aprovizaciji. Cijelo se to vrijeme vodila bitka za oslobođenje i ujedinjenje svih južnoslavenskih naroda o čemu je Hrvatski list također izvještavao i pomagao na razne načine. Iako je ta težnja bila prisutna u narodu već jedno duže vrijeme, zadnje godine rata ona rapidno raste i doživljava svoj vrhunac u odcjepljenju od Monarhije i ujedinjenju u jednu državu svih južnoslavenskih naroda.

Usporedbom prve i zadnje godine izlaženja Hrvatskog lista dobivamo jasnu sliku promjena kroz koje je stanovništvo Pule i život u gradu, kao i onaj u bjegunačkim kampovima, prolazio. Dok je godina 1915. obilježena brojnim upozorenjima i zabranama kojima je svrha bila očuvanje sigurnosti u gradu, u 1918. godini na takve napise ne nailazimo. Razlike se mogu vidjeti i u pisanju o životu evakuiranog stanovništva. Dok se godine 1915. dobiva dojam da je život u izbjegličkim kampovima relativno izdržljiv, 1918. godine izlaze tekstovi koji sve češće opisuju teške uvjete u logorima, loš odnos domicilnog stanovništva prema bjeguncima te sve veću želju tih bjegunaca za povratkom kući. Godine 1915. pisanje Hrvatskog lista bilo je mnogo sumornije i oskudnije, dok se to u zadnjoj godini polako mijenja pa najave za razna društvena događanja postaju kompleksnije i grafički istaknutije. Dok u prvoj godini izlaženja na vidjelo izlaze tek izolirani incidenti oko organizacije aprovizacije, u zadnjoj godini rata problemi oko organizacije aprovizacije postaju sve brojniji i veći. Razlike se mogu vidjeti i u organizaciji dobrotvornih akcija te njihovoj svrsi. U prvoj godini izlaženja Hrvatskog lista, akcije prikupljanja dobrotvornih prinosa mnogo su jednostavnije i uključuju tek jednostavnije predstave i akcije, dok u zadnjoj godini izlaženja, akcije postaju kompleksnije i ponekad podrazumijevaju cjelovečernje zabavne programe. Svrhe dobrotvornih akcija također se mijenjaju kroz godine. U prvoj godini rata one se uglavnom odnose na prikupljanje sredstava za potrebite i stradale te njihove obitelji, da bi u zadnjoj godini rata dobrotvorne akcije velikim djelom bile namijenjene otvaranju hrvatskih škola. I samo je školstvo prolazilo kroz promjene tih godina, pa se zadnje godine javlja sve veća težnja za otvaranjem hrvatskih škola i veliko nezadovoljstvo zbog nerealnog broja njemačkih i taljanskih škola. Kada se uspoređuju ove dvije godine, najveća se razlika može uočiti u sferi politike i odnosa prema Austro-Ugarskoj Monarhiji. Godine 1915. tekstovi Hrvatskog lista uglavnom afirmativno govore o Monarhiji, velikim dijelom i zbog cenzure koja je bila na snazi, dok su 1918. godine tekstovi koji podržavaju odcijepljenje od Monarhije i ujedinjenje svih južnoslavenskih naroda sve češći i sve „glasniji“.

SAŽETAK

Rad se bavi pulskom svakodnevicom u vrijeme Prvog svjetskog rata prema pisanju Hrvatskog lista. Istraživanje koje je provedeno u radu bazira se na dnevniku Hrvatski list te obuhvaća prvu i zadnju godinu njegovog izlaženja, odnosno 1915. godinu i 1918. godinu. Rad je podijeljen na teme koje su u pisanju Hrvatskog lista bile najzastupljenije. Analizira se položaj i život evakuiranog stanovništva Pule, narodna slavlja i blagdani koji su obilježavani tih godina te organizacija dijeljenja živežnih namirnica. Govori se o stanju i razvoju školstva, radu Crvenog križa i brojnim dobrotvornim akcijama, a sve je zaokruženo prikazom političke sudbine hrvatskih zemalja na samom kraju Prvoga svjetskog rata. Na samom početku rada nalazi se opis Pule i života u gradu prije početka rata te opis promjena do kojih dolazi pri proglašenju ratnog stanja.

Ključne riječi: Pula, Prvi svjetski rat, evakuacija, aprovizacija, Crveni križ, školstvo, Austro-Ugarska Monarhija, ujedinjenje južnoslavenskih naroda

SUMMARY

The everyday life of Pula during the First World War according to Hrvatski list

This paper studies the everyday life in Pula during the First World War according to the writings in Hrvatski list. Research conducted in this paper is based on writings of the daily newspaper Hrvatski list and includes the first and the last year of its publication, ie the years 1915 and 1918. The paper is divided into topics that were most commonly written about in Hrvatski list. It analyzes the position and the life of the evacuated people of Pula, the celebrations and holidays that have been marked throughout those years and the organization of sharing food. It talks about the state of education and its development, the work of the Red Cross and numerous fundraisers, and it is all rounded up with the display of the political destiny of the Croatian lands at the end of the First World War. At the very beginning of the paper, there is a description of Pula and life in the city before the beginning of the war and a description of the changes that came with the proclamation of war status.

BIBLIOGRAFIJA:

IZVORI:

- *Hrvatski list* (Pula, 1915.-1918.), 1-135, 137-169, 893-1089, 1091-1190, 1193-1235.

LITERATURA:

1. Beltram, V., Jakovljević, B., „Školstvo“, Istrapedia, <http://www.istrapedia.hr/hrv/1046/skolstvo/istra-a-z/>, 14. kolovoza 2017.
2. Benussi, Bernardo, *Povijest Pule u svjetlu municipalnih ustanova do 1918. godine*, Zavičajna naklada „Žakan Juri“, Pula, 2002.
3. Duda, Igor, „Elementi kozmopolitizma u Puli između 1850. i 1918. Godine“, *Radovi*, 1 (32-33), 2000., 105.-116.
4. Dukovski, Darko, *Povijest Pule: Deterministički kaos i jahači apokalipse*, Istarski ogranak Društva hrvatskih književnika, Pula, 2011.
5. Dukovski, Darko, „Pula XX. stoljeća: uzroci promjene identiteta (prikaz socijalnih i gospodarskih odnosa), *Pula 3000 Pola - prilozi za povijesnu sintezu: znanstveni skup održan u Puli 10. svibnja 2004. godine u povodu završnice obilježavanja tri tisuće godine grada Pule*, ur. Elmo Cvek, Attilio Krizmanić, C.A.S.H., Pula, 2004., 57-81.
6. Dobrić, Bruno, „Carsko-kraljevska ratna mornarica u Puli“, *Pula: tri tisućljeća mita i stvarnosti : tri tisuće godina povijesti Pule*, C.A.S.H., Pula, 2005., 193-222.
7. Dobrić, Bruno, „Hrvatski list“, Digitalna čitaonica – Novine <https://library.foi.hr/novine/default.aspx?C=85>, 12. kolovoza 2017.
8. Dobrić, Bruno, „Stare pulske kavane“, *Hrvatska revija*, 4 (3) 2003., 39-47.
9. Đukić, Filip, Pavelić, Marko, Šaur Silvijo, „Hrvatska u Prvom svjetskom ratu – Bojišta, stradanja, ljudi“, *Essehist*, 7 (7) 2016., 81-86.
10. „Godina 1918. Prethodnice, zbivanja, posljedice“, *Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Zagrebu 4. i 5. Prosinca 2008.*, ur. Zlatko Matijević, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2010.
11. Kardum, Livija, „Geneza jugoslavenske ideje i pokreta tijekom prvog svjetskog rata“, *Politička misao*, 2 (28) 1991., 65-88.

12. Kardum, Livija, „Mirovni pokušaj Austro-ugarskog cara Karla 1917. godine“, *Politička misao: časopis za politologiju*, 1 (37) 2000., 25-48.
13. Machiedo Mladinić, Norka, „Prilog proučavanju djelovanja Ivana Meštrovića u Jugoslavenskom odboru“, *Časopis za suvremenu povijest*, 1 (39) 2007., 133-156.
14. Mandić, Davor, „Pulski Hrvatski list (1915.-1918.) – zapisi o „evakuircima“ s područja Pomorske utvrde Pula“, *Časopis za suvremenu povijest*, 3, (42) 2010., 779-820.
15. Milovan Delić, Iva, „Vijesti o španjolskoj gripi u puljskom dnevniku Hrvatski list“, *Tabula*, 12, 2014., 173-182.
16. Petrić, Hrvoje, „Družba Sv. Ćirila i Metoda za Istru“, Hrvatski povijesni portal, <http://povijest.net/druzba-sv-cirila-i-metoda-za-istru/>, 11. kolovoza 2017.
17. „Povijest Hrvatskog Crvenog križa“, Hrvatski Crveni Križ, <http://www.hck.hr/hr/stranica/povijest-hrvatskog-crvenog-kriza-32>, 15. kolovoza 2017.
18. Statut Hrvatskog Crvenog križa, Hrvatski Crveni križ, http://www.hck.hr/upload_data/txt_editor/Statut%20Hrvatskog%20Crvenog%20kriza%202016.pdf, 15. kolovoza 2017.
19. Marko Vukićević, „Gospodarstvo Banske Hrvatske u razdoblju od 1914. do 1918. Početak Prvoga svjetskog rata – izmjena gospodarskih okolnosti“, Prvi svjetski rat 1914.-1918. – pogled iz arhiva, Hrvatski državni arhiv, <http://prvisvjetskirat.arhiv.hr/Teme/ArticleId/63/oamid/485>, 9. kolovoza 2017.